

UNEC Ekspert

www.unec.edu.az 2 (06) Dekabr 2018

Bu sayın mövzuları: Beynəlxalq ticarətin maliyyələşdirilməsi.
Rezerv valyutalar sistemi. Milli valyuta ilə beynəlxalq ticarət.

*Dünya
Rezerv
Valyutalarının
Sayı
Artmalıdırmi?*

*Neft
və
Yuan*

*Dollar rezerv valyuta
statusunu itirirmi?*

Dolların 1971-ci ilə qədər qızıl qarşılığında çap edilən tək valyuta olması və digər səbəblər nəticəsində formalaşan etibarını getdikcə azalır.

NİYƏ UNEC?

**İNKİŞAF ETMƏKDƏ OLAN AVROPA VƏ MƏRKƏZİ ASIYA
UNİVERSİTETLƏRİNİN REYTINGİNDƏ İQTİSADYÖNÜMLÜ 4-CÜ UNİVERSİTET
OLMAQLA REGIONUN ƏN YAXŞI 200 UNİVERSİTETİNDƏN BİRİ**

Regionda iqtisad elmini dərindən öyrədən fundamental tədris mərkəzidir;
Tədris prosesi və kadr hazırlığı Amerika və Avropa təhsil sisteminə uyğundur;
İxtisaslar bakalavr, magistr və doktorantura təhsil pillələri üzrə
Azərbaycan, ingilis, rus və türk dillərində tədris edilir;

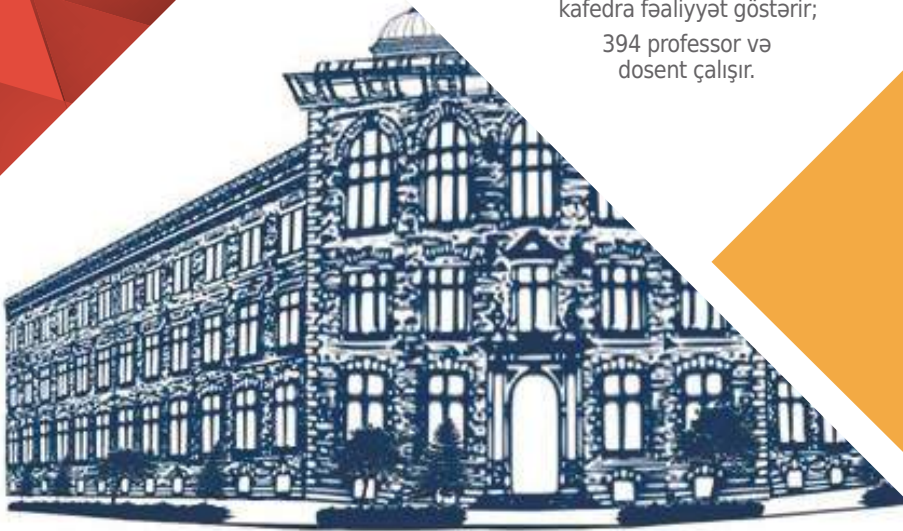
Auditoriyada mərkəz nöqtəsi tələbədir;

Tələbə universiteti iki və daha çox ixtisasla (dual
major) bitirə bilər;

Tələbələr müxtəlif mübadilə
proqramlarında iştirak etmək imkanı
vardır;

Universitetdə 9 fakültə və 37
kafedra fəaliyyət göstərir;

394 professor və
dosent çalışır.

NİYƏ TÜRK DÜNYASI İŞLƏTMƏ FAKÜLTƏSİ (TUDİFAK)?

Fakültədə təhsil tam türk dilində
aparılır;

İxtisaslar: İşlətmə, Beynəlxalq münasibətlər, Türizm və Otelçilik;

Dərs proqramları İstanbul Universitetinin nümunəsində hazırlanmışdır;

Fakültə Dekanı Türkiyə Universitetlərinin müəllimləri arasından seçilir və fakültənin akademik heyəti təhsillərini Türkiyədə almış azərbaycanlı və türkilyəli müəllimlər təşkil etməkdədir;

Türk Dünyası İşlətmə Fakültəsinin diplomunun Türkiyə (YÖK) "denkliyi" ekvivalentliyi vardır.

UNEC BUSINESS SCHOOL

NİYƏ UNEC, BEYNƏLXALQ İQTİSADİYYAT MƏKTƏBİ (İSE)?

Tam ingilis dilində təhsil;

İxtisaslar: Dünya İqtisadiyyatı, Maliyyə, Mühəsibat, Biznesin İdarə Edilməsi, İqtisadiyyat;

Fakültənin keçid balı – 601;

Fransa, Almaniya, Niderland, Türkiyə, Koreya, Litva universitetləri ilə mübadilə proqramları;

Qərb universitetlərinin məzunları olan müəllimlər;

London Universitetinin beynəlxalq dərəcə proqramında və Montpellier Universiteti ilə ikili diplom proqramında iştirak imkanı;

Harmon İSE tələbə yaradıcılıq klubu ilə birlikdə maraqlı tələbə həyatı.

NİYƏ UNEC, MBA PROQRAMI?

MBA Proqramı sizi biznes mütəxəssisi kimi formalaşdırır;

Proqram üzrə bütün fənlərə aid mini kitabxana və praktik məsələlər (case study) toplusu təşkil olunmuşdur;

MBA Proqramında çalışan 100-dən artıq professor-müəllim heyətinin əksəriyyəti ABŞ, Kanada, İngiltərə, Almaniya, İtaliya, İsveç, Fransa, Türkiyə, Rusiya və digər ölkələrin ən qabaqcıl universitetlərini bitirmiş iqtisad üzrə fəlsəfə doktorları və magistrlər təşkil edir;

Fənlər dünyanın ən qabaqcıl ali təhsil ocaqlarının proqramlarına uyğun müəyyənləşdirilmişdir;

UNEC Biznes Məktəbi EFMD-nin Qlobal şəbəkəsinin üzvüdür;

UNEC-UBIS (University of Business and International Studies);

İkili Magistr Dərəcə Proqramına qoşulma imkanı Almaniyanın Yena Fridrix Şiller Universiteti ilə mübadilə proqramı;

İxtisaslar: Beynəlxalq biznes, Biznesin idarə edilməsi, İnsan resurslarının idarə edilməsi, Maliyyə, Marketing, Menecment, Mühəsibat uçu, Qiymətli kağızlar.

Mündəricat

6

Dünya rezerv valyutalarının sayı artmalıdır?

8

FES-in çap maşını və yaxud Qızıl Standartı

12

Dollar rezerv valyuta statusunu itirirmi?

16

SDR nə səbəbdən dünya rezerv valyutasına çevrilmişdir?

18

Beynəlxalq ticarətdə dollar və komplayens risk

20

Dünya ticarətində yeni Bretton-Vudsa ehtiyac varmı?

22

Avrasiya rezerv valyutasının yaranma perspektivləri

24

Muasir dövrdə "internet-bank" sisteminin xidmətləri

28

Vergi cənnətləri, gizli bank hesabları və vergidən yayınma

32

Azərbaycanda beynəlxalq pul köçürmələri bazarının vəziyyəti və perspektivləri

36

Azərbaycanda ödəniş sistemlərinin təkmilləşdirilməsi

40

SWIFT-ə alternativ varmı?

42

Dollarlaşma, avrolaşma və kiçik ölkələrin riskləri

46

Neft ixrac edən ölkənin dollardan asılılıq problemi

48

Neftin milli valyuta ilə satılması perspektivləri

50

Neft və Yuan

52

MDB-də milli valyutalarla xarici ticarət mümkündürmü?

60

54

58

56

38

UNEC EKSPERT

#02 (06) 2018

redaksiya HEYƏTİ

BAŞ REDAKTOR

prof. Ədalət Muradov

MƏSUL KATİB

dos. Anar Rzayev

TƏRTİBATÇI

Zaur Əzizov

KORREKTOR

Sadiq Qarayev

REDAKSİYANIN ÜNVANI

AZ 1000, Bakı, Azərbaycan,

İstiqlaliyyət küçəsi 6.

Tel.: 012 437 10 86

www.unec.edu.az

expert@unec.edu.az

MƏTBƏƏ: "ŞƏRQ-QƏRB"

TİRAJ: 1000

JURNAL İLDƏ İKİ DƏFƏ NƏŞR OLUNUR.

ƏDLİYYƏ NAZİRLİYİ
QEYDİYYAT NÖMRƏSİ

#4026

DÜNYA REZERV VALYUTALARININ

i.e.d., prof. İrşad Kərimli

Bütün maddi və iqtisadi dəyərlərdən ibarət rezerv valyutaların say tərkibi ona görə arta bilər ki, orta və habelə uzunmüddətli dövrü əhatə edəcək perspektivin də vahid ekvivalentli dəyər ölçüsünə malik valyutalara real tələbat yarana bilər.

Valyutalardan ibarət dünya rezervləri dedikdə elə valyutalar nəzərdə tutulur ki, həmin valyutalar özünün möhkəmliyini, dayanıqlığını uzun illər qoruyub saxlaya bilər. Yəni ümumilikdə dünya iqtisadiyyatında, ayrılıqda isə beynəlxalq bazarlarda alınıb-satılan bütün mallar və xidmətlər üçün ümumi

Müasir dünyanın valyuta sistemində çoxsaylı ölkələrin milli valyutaları daxil olsa da, onların sırasında sərbəst xarici dövrəli milli valyutaları olan ölkələrin sayı olduqca azdır. Hər bir ölkə hər hansı bir pul vahidinə nisbətən özünün milli valyutasının mübadilə kursunu fiksasiya (qəti müəyyən etmək) edə bilər və digərinə nisbətən milli valyutasını üzən kurs rejiminə keçirə bilər. Bu hal dünya təcrübəsində, o cümlədən Aİ ölkələrinin təcrübəsində özünü göstərmişdir. Belə ki, üzv ölkələr ilk vaxtlar özlərinin pul vahidləri kursunun qarşılıqlı mübadiləsini təşkil etdikdən sonra dünya rezerv valyutası olan dolların kursu ilə sərbəst ölçmək imkanı qazandılar.

Dünya valyuta sistemində rezerv valyutaların say tərkibi o vaxt arta bilər ki, əsas beynəlxalq tədiyə vasitəsi olmaq etibarilə hər hansı bir ölkənin milli valyutasının təkbəşinə əmanət, yığılma vasitəsinə, yəni ümumi ekvivalent dəyər ölçüsü qabiliyyətini öz əlinə ala bilməsin (Təssüflə deyək ki, uzun illər qızıl, daha sonra ABŞ dolları təkbəşinə həmin qabiliyyəti daşıyalar da, lakin hazırda qızıl və dollarla yanaşı, funt-sterlinq, avro kimi pullar dünya rezerv valyutası sıralarını artırmışdır.) və yaxud hər hansı bir nadir və qiymətli iqtisadi dəyərin ümumi universal valyuta ekvivalentinə çevrilə bilməsin.

Hal-hazırda belə çevrilmənin xəyalları formalaşır. *Beynəlxalq valyuta sistemi qeyd edilən həmin xəyallarla qarşılaşmış vahid dünya pulu formalaşacaqmı?* sualına cavab tapmağa çalışır. Artıq 20 ildən çoxdur ki, Beynəlxalq Valyuta Fondu həmin suala cavab tapmaq istiqamətində çoxsaylı fikirlərin dumanlı yoluna aydınlıq gətirməyə çalışır. Hətta çox hallarda ümumi ekvivalent dəyər ölçüsü kimi yenidən əvəz olunmaz nəcib metal olan etibarlı qızıla qayıtmaq təşəbbüsləri də vardır. Bəzən isə BVF-nun SDR (Special Drawing Rights) "xüsusi borclanmaq hüququ" adlanan simvolik pulunun ümumi ekvivalent dəyər ölçüsü rolu oynaya bilməsi ehtimalını da irəli sürürlər. Bunlar isə hələ ki xüsusi təsəvvürlərdən başqa bir şey deyildir.

Yuxarıda qeyd edilənlər qarşıya qoyulan suala cavabın bir variantı olsa da, hər halda cavabın ikinci variantını da diqqətəlayiq hesab etmək olar. Belə ki, dünya rezerv valyutalarının sayının artması dünyanın

Suala cavabı birmənalı vermək çətin olsa da, hər halda konkret fikir söyləmək olar. Yəni dünya valyuta sistemində hər hansı bir iqtisadi sərvətdən ibarət iqtisadi dəyər vahid paritetə (standarta) əsaslanan universal valyuta ekvivalenti kimi formalaşmasa, həmin halda dünya rezerv valyutalarının sayı artacaqdır.

ekvivalentliyi öz əlinə ala bilər. Ümumi ekvivalentlik səlahiyyətinə malik olan valyutalar, fikrimizcə, vahid valyuta ekvivalentliyi, yəni dünya pulu funksiyasını yerinə yetirmək qabiliyyətinə də malik ola bilər. Ümumi ekvivalentlik elə bir həqiqi və ümumi dəyər ölçüsüdür ki, alınıb-satılan bütün mallar və xidmətlər özünün nisbi dəyərini həmin ümumi ekvivalent, yəni həqiqi dəyər formasını daşıyan universal valyutanın dəyəri ilə ölçür. Ümumi ekvivalentliyə malik ola bilən həqiqi dəyər ölçüsü vəzifəsini öz əlinə ala bilən və bununla da iqtisadiyyatda alınıb-satılan bütün malların və xidmətlərin dəyərini ölçmək qabiliyyətini özündə birləşdirən valyutalar rezerv valyutalar kimi özünü göstərə bilər, necə deyirlər, əmanət vasitəsi kimi səlahiyyətlər qazana bilər.

SAYI ARTMALIDIRMI?

01

REZERV VALYUTALAR

sosial-iqtisadi inkişafına davamlı ixrac potensialı ilə böyük töhfə verən, dünya bazarında rəqabətqabiliyyətli mallar və xidmətlər satışı ilə güclü mövqe tutan hər hansı bir ölkənin və yaxud ölkələr qrupunun milli və ya kollektiv valyutası ümumi ekvivalent valyuta kimi beynəlxalq hesablaşma vahidinə çevrilə bilər. Belə çevrilmə tədricən baş versə də, bütün hallarda beynəlxalq bazar subyektləri olan ayrı-ayrı firmalar, şirkətlər, korporasiyalar və onların dövlətləri qeyd edilən obyektiv iqtisadi mövqeyin təsiri ilə razılaşmalı olur, bununla da özlərinin müxtəlif səviyyəli hesablaşmalarında həmin ölkələrin milli və ya kollektiv valyutalarını yeni rezerv valyuta kimi saxlamalı olacaqdır.

Beynəlxalq bazarlarda güclü mövqeyi ilə tanınan Çinin və Yaponiyanın milli valyutasının ümumi ekvivalent olmaqla vahid dəyər ölçüsü statusu alması və dünyanın rezerv valyutaları sırasına daxil olması ehtimalı olduqca azdır. Lakin fikrimizcə, Cənub-Şərqi Asiyanın hər iki nəhəng iqtisadi gücü ilə Asiyanın digər "İqtisadi əjdahaları"ndan ibarət ölkələri regional iqtisadi inteqrasiya blokunda (ASEAN) daha da inkişaf edib, Asiya İnkişaf Bankı müstəvisində optimal valyuta zonası yaradaraq üzv ölkələrin Milli valyutasının fiksasiya oluna bilən vahid ekvivalent dəyər statusu ola biləcək hər hansı bir adda vahid pul buraxa bilərlər. Nəzərə alsaq ki, hazırda dünyada yaradılan iqtisadi dəyərlərin 1/4-nin, 2025-ci ildən isə 2/5-nin Asiya bazarlarında cəmlənməsi baş verəcək həmin halda qeyd edilən ideyanın həqiqətə çevrilə bilməsi ehtimalını da artırır. Bu dünya rezerv valyutalarının say tərkibinin yeni bir valyuta rezervinin daxil olması ilə artması demək olardı.

FES-İN ÇAP MAŞINI VƏ YAXUD QIZIL STANDARTI

i.e.d., prof. Elşad Məmmədov

Dünya iqtisadiyyatının magistral inkişaf istiqamətlərinin formalaşdırılması baxımından pul-kredit siyasətinin hansı paradigma üzrə inkişaf etməsi son dərəcə mühüm və çox güman ki, hətta həlledicidir.

Hesab edirəm ki, son onilliklərdə dünya iqtisadiyyatında müşahidə edilən struktur disbalansın bünövrəsini təşkil edən Amerika Birləşmiş Ştatlarının (ABŞ) hegemoniyasının, əslində, söykəndiyi 2 əsas sütun mövcüddür. Bunlardan biri dünya iqtisadiyyatının əsas ehtiyat valyutası olan dolların emissiyasına və hərəkətinə ABŞ-ın inhisar nəzarəti, ikincisi isə bu "superdövlət" kibertəhlükəsizlik sferasında rəqabət üstünlükləridir. İkinci sütunla bağlı olan mövcud durumun dəyişdirilməsi, zənnimcə, Rusiya, Çin və Hindistan kimi dövlətlərin kooperasiyası vasitəsilə, rahatlıqla mümkündür və yuxarıda qeyd olunan kooperasiya barədə həmin dövlətlərin rəhbərlikləri ciddi siyasi iradə nümayiş etdirərək prinsiplə qərarlar qəbul etsələr, bu məsələnin həllində ciddi problem olmayacaq. Birinci məsələ ilə bağlı vəziyyət bir qədər daha mürəkkəb görünür.

ABŞ-ın dünya iqtisadiyyatının qan-damar sistemini təşkil edən maliyyə seqmentindəki, sözsüz, liderliyinin başlıca zəmini, şübhəsiz ki, XX əsrin əvvəlində yaradılan Federal Ehtiyatlar Sisteminin (FES) dollar emissiyasına nəzarətdədir. Qeyd etmək lazımdır ki, ABŞ maliyyə nəhənglərinin yaratdığı FES faktiki olaraq qeyri-dövlət qurumudur və tarixdə bir sıra hallarda ABŞ dövlətinin rəhbərliyinin yürütdüyü siyasətlə ziddiyyət təşkil edən siyasət yürütmüşdür ki, həmin dövrlərdəki ziddiyyətlərin

həllində əksər hallarda FES dövlətdən müstəqilliyini qoruya bilmişdir və ABŞ prezidentləri belə FES qarşısından çəkilmək məcburiyyətində olmuşlar. Bu, sözsüz ki, FES-in qüdrətinin illüstrativ göstəricisidir. Qeyd etmək yerinə düşər ki, FES-lə indiki ABŞ administrasiyası arasında da ziddiyyətlər mövcuddur.

FES-in dünya maliyyə sistemindəki hegemoniyasının tarixi İkinci Dünya müharibəsindəki dönüş dövründən başlayır. Məşhur Bretton-Vuds konfransında qızıl-dollar standartı ilə bağlı qərarlar paketi, "Land-lease" razılaşması, Sovet İttifaqı və kontinental Avropanın bəşəriyyətin ən ağır müharibəsinin ağır fəsadlarının əksər hissəsinin öz üzərində hiss etməsi, dünya qızıl ehtiyatlarının əksər hissəsini (ekspert hesablamalarına görə, təxminən 20.000 ton və yaxud həmin dövrdəki dünya qızıl ehtiyatlarının təqribən 70 faizi) ABŞ-da cəmləşməsi amilləri 1943–1944-cü illərdən başlayaraq FES-i dünyanın mərkəzi emissiya orqanına çevirmişdir. Lakin dünya iqtisadiyyatında pul emissiyasının həcmnin və rolunun kəskin şəkildə artması, "fiat" pullarının iqtisadi artımın "generatoru" kimi çıxış edərək pul-kredit siyasətində keyfiyyətə yeni, ənənəvi "neoklassik" yanaşmadan prinsipial şəkildə fərqlənən yanaşmanın prioritet təşkil etməsi ABŞ dollarının "qızıl" təminatının sürətlə "əriməsinə" səbəb olmuşdur. Nəticədə ötən əsrin 70-ci illərinin əvvəlinə ABŞ qızıl ehtiyatlarının önəmli hissəsini itirmişdir. 1971-ci ildə ABŞ-ın qızıl ehtiyatları təqribən 8.000 ton təşkil etmişdir ki, bu da 27 ilə bu ölkə üçün qızıl ehtiyatlarının 60 faiz azalması demək idi. Belə vəziyyətdə, defolt təhlükəsi ilə üzləşən ABŞ öz üzərinə götürdüyü dolları qızıla dəyişmək öhdəliyindən imtina etdi. De Qoll dövrünün Fransanın dollar aktivlərinin qızıla dəyişmək tələbini rədd edən ABŞ administrasiyasını hətta strateji müttəfiq və tərəfdaşları ilə münasibətlərin kəskinləşməsi təhlükəsi belə dayandırmadı. Dünyada dollara və deməli, FES-ə inam önəmli dərəcədə sarsılmışdı. Belə vəziyyətdə ABŞ-ın böyük dövlət xadimləri, ozamankı Dövlət katibi G.Kissincer və Xəzinədarlıq rəhbəri U.Saymon ABŞ dövlətinin "superdövlət" kimi qorunmasında misilsiz rol oynayan və zərgər dəqiqliyi ilə iqtisadiyyatla siyasətin və diplomatiyanın "simbiozunu" təşkil edən olduqca uğurlu strategiya üzərində siyasət həyata keçirdilər. Belə ki, bir tərəfdən OPEK-in aparıcı qüvvəsi olan Səudiyyə Ərəbistanı ilə razılıq əldə olunur ki, bu ölkə neft aktivlərini yalnız dollarla qiymətləndirsin, bu isə dolların ovaxtı texnoloji quruluşun əsas enerji daşıyıcısı və əmtəəsi olan neftlə təminatına zəmin yaradaraq "neft dollarları" fenomenini dünya iqtisadiyyatına gətirərək

ABŞ maliyyə nəhənglərinin yaratdığı FES faktiki olaraq qeyri-dövlət qurumudur

ABŞ-ın dünya iqtisadiyyatının qan-damar sistemini təşkil edən maliyyə seqmentindəki, sözsüz liderliyinin başlıca zəmini, şübhəsiz ki, XX əsrin əvvəlində yaradılan Federal Ehtiyatlar Sisteminin (FES) dollar emissiyasına nəzarətdədir.

neftin ardınca digər əmtəə və xidmətlərin, qiymətli kağızların və digər maliyyə alətlərinin məhz dollara bağlılığını təmin etmişdir. Digər tərəfdən, o zaman zəif olan Çin iqtisadiyyatının potensialını düz dəyərləndirən ABŞ strateqləri Çinlə mühüm razılaşma əldə edərək Çini SSRİ ilə kooperasiyadan çəkəndirməyə nail ola bilmişlər. Çinlə böyük "razılaşmanın" əsasları bunlar idi: ABŞ Çinə texnologiya ixracına və Çində dünya miqyaslı "İstehsal meydançasının" formalaşmasına şərait yaradır, Çin isə yaradılacaq irihəcmli aktivlərinin böyük hissəsini ABŞ-ın dövlət borcunun maliyyələşdirilməsinə, dollar aktivlərinə yönəldir, eyni zamanda SSRİ ilə elmi-texniki, maliyyə və istehsal kooperasiyasından çəkinir. Maraqlıdır ki, bu "reseptdən" sonralar ABŞ bir çox ölkələrlə və nə qədər paradoksal görünərsə də əsas geosiyasi rəqibi olan SSRİ-nin hüquqi varisi olan Rusiya ilə münasibətlərdə də istifadə etmiş və etməkdə davam edir. Sonrakı hadisələr göstərdi ki, ABŞ-ın bu "şahmat dili" ilə desək, "çoxgedişli manevrləri" dünya iqtisadiyyatının gələcək 5 onilliyindəki inkişaf vektorunu müəyyən etmişdir.

Beləliklə, ABŞ-ın və deməli, FES-in dünya maliyyə sistemindəki dominantlığı təmin olunmuşdur.

Bütün bunlarla yanaşı, FES-in fəaliyyəti ilə bağlı maraqlı və izahı müəkkəb olan, məqamlar çoxdur. Məsələn, faktiki olaraq dünya maliyyə sisteminin inkişaf istiqamətlərini formalaşdıran bu qurumda (bəli, bu gün artıq aydındır ki, dünya maliyyə sisteminin inkişaf istiqamətləri Beynəlxalq Valyuta Fondunda (BVF) və Dünya Bankında (DB) deyil, məhz FES-də formalaşır), faktiki olaraq, heç bir audit reallaşdırılmır. Digər maraqlı məqam: məlumdur ki, ABŞ-da pul emissiyasını həyata keçirən FES-in emissiyasının təxminən 90 faizi ABŞ dövlət büdcəsinin defisitinin maliyyələşməsinə yönəlib. Amma FES "lazım bildikdə" müəyyən iri kredit təşkilatlarına "maliyyə inyeksiyaları" etməkdən çəkinmir. Belə ki, 2008-ci il dünya maliyyə böhranı baş verdikdən sonra FES tərəfindən sıra kredit qurumlarına ümumi həcmi 16 trln. dollara yaxın "maliyyə inyeksiyaları" edildi ki, bu rəqəm təqribən ABŞ-ın 1 illik Ümumi Daxili Məhsulunun (ÜDM) həcminə bərabərdir.

Bütün yuxarıda qeyd edilənlər faktiki olaraq dünya iqtisadiyyatında formalaşan paradigmanın struktur təhlilini aparmağa, eyni zamanda dünya iqtisadiyyatındakı disbalans və disproporsiyaların yaranma səbəblərini görməyə imkan verir. Ancaq dünya iqtisadiyyatının konseptual baxımdan inkişafı, ilk növbədə, Elmi-Texniki Tərəqqi (ETT) ilə bağlı olduğundan və uzun dalğaməzmunlu tsikllərdən (Kondratyev dalğaları) ibarət olduğundan FES diktəsinə əsaslanan dünya maliyyə sisteminin və dünya iqtisadiyyatının son, təxminən 50 illik tsiklinin tədricən sona çatmasını bildirmək olar. Bunu söyləməyə əsas verən bir çox mühüm məqamlar var. Belə ki, son on il ərzində FES dollar emissiyasını təxminən 4-5 dəfə artırmışdır. Düzdür, bu siyasət ABŞ iqtisadiyyatını bir qədər böhrandan uzaqlaşdırdı. Amma bu irihəcmli emissiyanın təqribən 75 faizi real sektora deyil, "maliyyə köpüklərinə" yönəldi.

Nəticədə, böyük ehtimalla, dünya iqtisadiyyatı nə FES-in, nə "böyük üçlüyə" daxil olan reyting agentliklərinin, nə də iqtisadi nəzəriyyənin "meynstriminin" proqnozlaşdırma bilmədikləri 2008-ci il dünya iqtisadi böhranına çox oxşar yeni maliyyə-iqtisadi böhranına sürətlə yaxınlaşmaqdadır.

Bu yaxınlaşmanın başlıca səbəblərindən biri məhz FES-ə söykənmiş ABŞ iqtisadi sistemi və infrastrukturunun təkrar istehsal baxımından effektivliyinin itirilməsi, ABŞ-ın maliyyə axınlarının tam əksəriyyətinin, ilk növbədə, maliyyə sektorundakı mənfəətin maksimizasiyasına, "maliyyə piramidalarına" yönəldilməsindədir.

Daha bir maraqlı məqam ondan ibarətdir ki, bir sıra mənbələrin məlumatlarına görə, **FES-in əsas "səhmdarları" son dövrdə ABŞ-ın dövlət qızıl ehtiyatlarını iri həcmdə və aktiv şəkildə əldə etməkdədirlər.**

Bu məqam ondan xəbər verir ki, FES "səhmdarları" FES-in tənzimlədiyi "dollar erasının" fəsadlarını müəyyən dərəcədə görürlər və "yeni qızıl erasına" hazırlanırlar.

Zənnimcə, ehtiyat valyutaların böhran dövründə əmtəə aktivlərinin, o cümlədən, sözsüz ki, qızılın dəyərinin artması gözlənilən və məntiqlidir. Bununla belə, dünya maliyyə sisteminin strukturu, ilk növbədə, "fiat" pulları fenomeni, dayanıqlı olaraq hər hansı valyutanın "qızıl" təminatını faktiki olaraq mümkün deyildir. Buna görə də

dollar hegemoniyasının real, davamlı və dayanıqlı alternativini yeni regional valyutaların tətbiqinə, müəyyən miqyas və həcmdə milli valyutaların beynəlxalq ticarətdə iştirakının xüsusi çəkisinin artırılmasına əsaslanma bilər. Aydındır ki, bu proses uzunmüddətli, ağır olacaq və müqavimətlərlə qarşılaşacaq. Unutmayaq ki, "Kondratyev tsikllərinin" hər dəfə dəyişməsi dünya iqtisadiyyatında və geosiyasi müstəvidə ciddi katalizm və təlatümlərlə müşahidə edilir. Bununla belə, məhz elmi-texniki inkişafa, investisiya və innovasiyalara əsaslanan "Kondratyev dalğaları" və "evolyusiyaya iqtisadiyyatı" dünya iqtisadiyyatındakı inkişafı böyük mənada formalaşdırır və son 5 onillikdəki "status-kvo"-nun dəyişməsinə zəruri edir.

Dollar reze

» valyuta statusunu itirirmi?

Son dövrdə bəzi dövlətlərin rəsmilərinin dollardan imtina çağırışları nəticəsində dolların rezerv valyuta olma statusu ilə bağlı müzakirələr artmağa başladı. Bu müzakirələr əsnasında bir çox mütəxəssislər dolların öz statusunu itirməyə başladığını və yaxın gələcəkdə də itirəcəyini vurğulayır. Məqalədə dolların reallıqda öz statusunu itirib-itirmədiyi təhlil ediləcək. Amma bundan əvvəl dolların rezerv valyuta statusuna necə yüksəldiyi izah ediləcək.

erv

i.ü.f.d., Şəhriyar Muxtarov

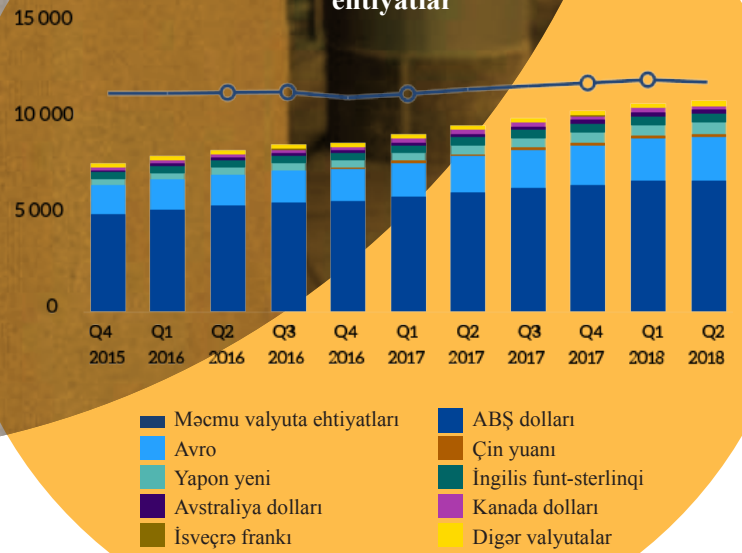
ABŞ Prezidenti Ruzveltin xüsusi çağırışından sonra, 1944-cü il 1–22 iyul aralığında ABŞ-ın Nyu-Hempşir ştatının Bretton-Vuds şəhərində 44 ölkə nümayəndələrinin iştirakı ilə valyuta-maliyyə konfransı keçirilmişdir. BVF və Dünya Bankının qurulması ilə nəticələnən konfransda qəbul edilən yeni valyuta sisteminə görə dollar qızıla indekslənməmiş və 35 unsiya qızıl 1 dollar olaraq təyin edilmişdir. Bundan başqa, hər ölkə öz valyutasını dollara indeksləmişdir. Bu o demək idi ki, hər bir ölkənin valyutasının dəyəri dollara görə müəyyən olunurdu. Təyin olunan bu məzənnələrə parite adı verildi. Beynəlxalq aləmdə təyin olunan valyutalar, parite ətrafında 1% aşağı və yuxarı həcmdə müəyyən olunurdu. Bunun nəticəsində dollar rezerv valyuta statusuna yüksəldi və FED (ABŞ Mərkəzi Bankı) isə sanki Dünya Mərkəzi Bankı kimi fəaliyyət göstərməyə başladı. Bundan başqa, sistemin ABŞ-a

gətirdiyi ən böyük fayda ABŞ idxalını dollar emissiya edərək maliyyələşdirmə fərsətinə sahib olması idi.

Dolların sistem içində imtiyazlı statusu ABŞ-ın o vaxtlar dünya iqtisadiyyatında daşdığı rəqibsiz üstünlükdən irəli gəlirdi. Müharibədən sonra ABŞ, Şərq Bloku xaric, dünya istehsalının üçdə ikisinə sahib idi. Avropa ölkələri və Yaponiya isə müharibə nəticəsində çökən iqtisadiyyatlarını dirçəltməklə məşğul idi. 1950-ci illərdə dünyada dollar qıtlığı olduğu üçün sistem müvəffəqiyyətlə işləyirdi. Amma 1960-cı ildən etibarən ABŞ-ın tədiyyə balansında kəsirlərin artması ilə dünyadakı dollar ehtiyatları artmış və dolların etibarını azalmağa başlamışdır. Daha sonra Amerika prezidenti Nixon xarici kəsirləri azaltmaq və tədiyyə balansını müsbət verən ölkələri revalvasiyaya məcbur etmək məqsədilə 15 avqust 1971-ci il tarixində bir sıra qərarlar aldı. Bunlar içərisində ən əhəmiyyətli dolların dəyərinin qızıla görə müəyyən olunmasını ləğv etmək idi. Bununla da dollarla qızıl arasındakı bağ qopmuş və "Bretton Vuds"da təməli atılan "qızıl dollar sistemi" yerini "saf dollar sisteminə" buraxmış oldu. Beləliklə, 1971-ci ildə alınan qərarlarla əhəmiyyətli bir xüsusiyyətini itirən "Bretton Vuds" sistemi mart 1973-cü ildə tamamilən çökmüşdür.

Müxtəlif valyutalarla dünyadakı məcmu ehtiyatlar

Mənbə:

BVF. <http://data.imf.org>

Dolların 1971-ci ilə qədər qızıl qarşılığında çap edilən tək valyuta olması və digər səbəblər nəticəsində formalaşan etibarını getdikcə azalır.

Müqayisəli göstəricilər cədvəli

	ABŞ	Çin	Yaponiya	Almaniya	İngiltərə
ÜDM (trl. dollar)	19.39	12.24	4.872	3.677	2.622
ADÜDM (min dollar)	59.5	8.8	38.4	44.5	39.7
İxrac (mlyr. dollar)	2215	2418	798	1737	800
Məcmu ehtiyatlar (mlyr. dollar)	451.3	3250	1264	200	150.9

Mənbə: Dünya Bankı, Dünya İnkişaf İndikatoru. www.worldbank.org. (21.10.2018)

"Bretton Vuds" sistemi çökdükdən sonra ABŞ dollarının dünyada hegemon valyuta kimi yerini qoruyub saxlaya bilməsini bir neçə amillə bağlamaq mümkündür;

1. Bunlardan birincisi, dolların uzun bir müddət qızıl qarşılığında çap edilməsidir.

2. İkincisi, neft və qızıl kimi iki əhəmiyyətli əmtənin dollarla ticarət edilməsidir. Bu, dollara qlobal tələbatı artırdı. Bu məsələdə ABŞ-ın Körfəz ölkələri və OPEC üzərində ciddi təsirə sahib olması əhəmiyyətlidir.

3. Üçüncüsü, ABŞ-ın dünyanın ən böyük, siyasi, əsgəri və iqtisadi gücü olmasının təsiri ilə dünya ticarətində və maliyyə sistemində ən yüksək paya sahib olmasıdır.

4. Dördüncüsü, bazarların qloballaşması nəticəsində ortaya çıxan qarşılıqlı iqtisadi asılıqlardır.

5. Beşincisi isə ABŞ-ın beynəlxalq təşkilatlardakı rəqibsiz üstünlüyüdür. Bu qurumlar vasitəsilə ABŞ dünyanın az qala bütün ölkələrinin iqtisadiyyatlarına bu və ya digər formada təsir edə bilər.

Dolların 1971-ci ilə qədər qızıl qarşılığında çap edilən tək valyuta olması və yuxarıda qeyd olunan digər səbəblər nəticəsində formalaşan etibarını getdikcə azalır. Bunun başlıca səbəblərindən biri 2008-ci il maliyyə böhranında Amerika Mərkəzi Bankının iqtisadiyyatı stimullaşdırmaq üçün həyata keçirdiyi kəmiyyət yumşalması (*quantitative easing*)

siyasəti nəticəsində dünyada yaranan dollar bolluğudur. Dolların bu şəkildə istifadəsi digər ölkələrdə dolların statusu ilə bağlı müzakirələri yenidən gündəmə gətirdi. Bundan başqa, son dövrdə Tramp administrasiyasının həyata keçirdiyi sərt xarici siyasətə qarşı etiraz olaraq bəzi böyük dövlətlərin dollardan imtina çağırışlarıdır.

Göründüyü kimi, dollar yalnız Amerikanın deyil, eyni zamanda dünyanın rezerv pul vahidi səviyyəsinə yüksələrək ABŞ dünyanın ən güclü iqtisadiyyatı idi və dünya ticarətində və maliyyə sistemində ən böyük paya sahib idi. Yuxarıdakı cədvəldə 2017-ci ilə aid statistik məlumatlar verilmişdir. Bu məlumatlardan istifadə edilərək ABŞ-ın hazırda bu üstünlüyünü qoruyub-qorunmadığı təhlil ediləcəkdir.

Bildiyimiz kimi, bir əmtəyə olan tələb yüksəksə, həmin əmtənin qiyməti yüksək olar. Bu gün ölkələrin ehtiyatlarını saxlamaq üçün dollara olan yüksək tələbi və dünya ticarətinin mühüm bir hissəsinin (70%) ABŞ dolları ilə həyata keçirilməsi dolların rezerv valyuta olaraq öz statusunu davam etdirməsi reallığını dəstəkləyir. Hazırda dolların bu üstünlüyünü qoruyub saxlamasının digər bir səbəbi də rəqiblərinin kifayət qədər güclü olmaması ilə bağlıdır. Belə ki, avrozona stabil deyil, Çin isə şəffaf bir monetar siyasət həyata keçirmir, yuanın dəyərini tez-tez manipulyasiya edir və azad kapital axınına şübhə və ehtiyatla yanaşır.

Bütün bunlar bizə dolların keçmiş nəzərə alınmayan etibarını itirsə də, yenə də rezerv valyuta statusunu qoruyub saxladığını və yaxın gələcəkdə də itirməyəcəyini göstərir.

“

SDR (special drawing rights - xüsusi çəkmə hüquqları) **BVF** tərəfindən yaradılmış **süni** beynəlxalq **ödəmə vasitəsi** və rezerv **valyutadır.** SDR, **qızıl** və ya dollar kimi **fiziki** olaraq yox, yalnız bir **hesab olaraq mövcuddur.**

”

i.ü.f.d. Gəray Musayev

SDR nə səbəbdən dünya rezerv valyutasına çevrilmir?

SDR ilk olaraq 1969-cu ildə yaradılmışdır. 1973-cü ildə "Bretton Vuds" sisteminin dağılması və əsas valyutaların dəyişkən məzənnə rejimlərinə keçməsi, global rezerv valyuta kimi SDR-ə olan etibarını azaltmışdır.

Buna baxmayaraq, SDR vəsaitləri likvidliyin təmin edilməsi üçün və üzv ölkələrin rəsmi rezerv valyutalarının artırılması istiqamətində mühüm rol oynaya bilər. Buna misal olaraq, 2009-cu ildə dünya maliyyə böhranı zamanı BVF-nin üzv ölkələrə 182,6 milyard SDR vəsait təmin etməsini göstərmək olar. Hazırda BVF-nin üzv ölkələr üçün təsis etdiyi SDR-nin ümumi dəyəri 204,2 milyard SDR-dir (291 milyard dollar).

SDR artırılması beynəlxalq səviyyədə likvidliyə olan tələbin artması zamanı nəzərdə tutulmuşdur. BVF idarə heyəti növbəti beşillik dövrlər üçün dünya iqtisadiyyatının likvidliyə olan tələb təxmini əsasında hansı tarixlərdə və hansı miqdarda SDR təsis ediləcəyinə qərar verir. BVF, SDR vəsaitlərini üzv ölkələrə onların BVF kvotaları nisbətində bölgüsünü aparır. Məsələn, Azərbaycanın BVF nəzdində təxminən 212,6 milyon dollar (153,58 milyon SDR) məbləğində xüsusi çəkmə hüququ var. Üzv ölkələr kvotalarındakı SDR müqabilində tələb olunan borcları ödəyə və ya ondan istifadə edə bilər. Məsələn, Azərbaycan 100 milyon dollara ehtiyac duyarsa, BVF nəzdindəki SDR rezervindən 72,2 milyon SDR-i (1 dollar = 0,7222 SDR) ABŞ-ə təhvil verib onun müqabilində 100 milyon dollar ala bilər. Beləliklə, ABŞ rezervləri dəyişməz, yalnız 100 milyon dollardan 72,2 milyon SDR-ə çevrilir. Azərbaycan bu borc öhdəliyinin müddəti sonunda 100 milyon dolları ödəyib ABŞ-dən SDR-i geri alır.

Qeyd etdiyimiz kimi, SDR ödəmə vasitəsi olaraq da çıxış edir və gündəlik müxtəlif valyutalar qarşısında onun dəyəri müəyyənləşir. SDR-nin dəyəri dünya ticarətində və ödənişlər sistemində ən çox çəkiyə malik valyutalar kimi çıxış edən dollar, avro, funt, yen və yuandan ibarət valyuta səbəti əsasında müəyyən edilir. Bu valyutalar səbətdə onların beynəlxalq ticarətdə və ödəniş sistemində çəkirlərinə müvafiq qaydada təmsil olunur. Valyuta səbətinə dollar 41,73%, avro 30,93%, yuan 10,92%, yen 8,33% və funt isə 8,09% çəkiyə malikdir.

Bir ölkə valyutasının SDR səbətinə daxil edilməsi üçün iki əsas tələbin ödənməsi lazımdır: (1) üzv

ölkənin xarici ticarət həcmi son beş ildə ən yüksək dəyərə çatması və onun milli valyutasının üzv ölkələr arasındakı xarici ticarət əməliyyatlarında istifadə edilən valyuta olması; (2) üzv ölkə milli valyutasının istifadəsində sərbəstliyin mövcud olması (ölkə milli valyutasının istifadəsində sərbəstliyin mövcud olması həmin valyutanın beynəlxalq ödəmələrdə istifadə olunması ilə yanaşı, ölkənin beynəlxalq kapital axınlarına açıq olması və sərbəst məzənnə sistemində keçməsi mənasını daşıyır).

Bütün bunlara baxmayaraq, SDR-in hazırda vahid dünya rezerv valyutası kimi çıxış etməməsinin və ya ona bu tələbin olmamasının müxtəlif səbəbləri vardır. İlk olaraq qeyd edilməlidir ki, BVF-nin əsas quruluş məqsədlərindən biri dünya ticarətində baş verən çətinliklərin aradan qaldırılması üçün ölkələri kreditlərlə təmin etmək və ya likvidliyi təmin etməkdir. Belə olduğu təqdirdə BVF ölkələri sadəcə bu istiqamətdə rezerv valyuta ilə təmin etmiş olur. Qısa, BVF Dünya Mərkəz Bankı funksiyasını daşıya bilmir. Hazırda bu funksiyayı müəyyən mənada ABŞ Federal Rezerv Bankı daşıyır.

BVF-nin idarəetmə strukturu da həmçinin SDR-in dünya rezerv valyutası olmasına mane olan səbəblərdəndir. BVF-də qərarların alınmasında səs ölkələrin sayı əsas alınaraq yox, onların BVF nizamnamə kapitalında iştirak dərəcəsi əsasında müəyyənləşir. Belə olan halda, iştirak dərəcəsi yüksək olan ölkələrin qərarların alınmasına təsiri yüksəkdir. Üzv ölkələr arasında ən yüksək iştirak dərəcəsinə malik ABŞ-ın dollara alternativ dünya rezerv valyutası kimi SDR-in inkişaf etdirilməsinə razı olmayacağı şübhəsizdir.

"Bretton Vuds" sistemi

"Bretton Vuds" sisteminin White planı əsasında tərtib olunması dolların dünyanın əsas rezerv valyutası kimi formalaşmasının əsasını qoymuşdur. Sistemin dağılmasına qədər təxminən 25 illik dövrdə dünya ticarətində dolların əsas ödəmə vasitəsi kimi qəbul olunması və nəticədə onun dünya rezerv valyutasına çevrilməsi müasir dövrdə SDR-in süni hesab olmaqdan kənarlaşmasına imkan vermir.

P.Krugman dolların 6 müxtəlif məqsəd üçün istifadə olunduğunu qeyd edir.

Dolların digər pul vahidlərindən fərqli olaraq altı funksiyanı daşması bu pul vahidinin beynəlxalq status daşmasından irəli gəlir.

Məlum olduğu kimi, iqtisadiyyatda pulun üç funksiyası mövcuddur. Bunlar pulun tədavül vasitəsi, dəyər ölçüsü və yığım vasitəsi funksiyalarıdır.

Dollar kimi beynəlxalq pul vahidini nəzərə aldıqda isə bu funksiyaları daha da genişləndirmək mümkündür. Bir sıra elmi tədqiqatlarda dolların beynəlxalq pul vahidi kimi müxtəlif funksiyalarından bəhs olunmaqdadır. P.Krugman dolların funksiyalarını qeyd edərkən, sözügedən pul vahidinin 6 müxtəlif məqsəd üçün istifadə olunduğunu və bu funksiyaların özəl və dövlət sektorunda müxtəliflik göstərdiyini vurğulamaqdadır. Dolların bu funksiyalarını aşağıdakı kimi sıralamaq mümkündür:

1. Vasitəçilik funksiyası – bu funksiya çərçivəsində şəxsi məqsədlər üçün mal və xidmət alım-satımlarında dolların istifadə edilməsi başa düşülür.

2. Müdaxilə funksiyası – Mərkəzi Banklar ölkə iqtisadiyyatına müdaxilə etmək məqsədilə dollar alıb sata bilməkdədirlər.

3. Faktura funksiyası – beynəlxalq ticarətdə əməliyyatların əksər hallarda dollarla həyata keçirilməsi bu pul vahidinin beynəlxalq səviyyədə bir dəyər

ölçüsü olmasından xəbər verir.

4. Tərəzi funksiyası – əksər ölkələrdə valyuta məzənnənələri dollara görə müəyyən edilir.

5. Bankçılıq funksiyası – fərdlər və şirkətlər aktivlərini likvid valyutada saxlamaqdadırlar.

6. Rezerv funksiyası – Mərkəzi Banklar dolları ethiyat kimi saxlamaqdadırlar.

Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, dolların digər pul vahidlərindən fərqli olaraq altı funksiyanı daşması bu pul vahidinin beynəlxalq status daşmasından irəli gəlir. Dünyanın öndə gələn iqtisadi KİV-dən biri olan "Bloomberg"-in məlumatına görə, ABŞ dolları dünya miqyasında mal və xidmətlərin beynəlxalq miqyasda ticarəti zamanı ən çox istifadə olunan pul vahididir. Xüsusilə Asiya ölkələrinin bir çoxu ixrac əməliyyatlarının 80%-dən çoxunu dollarla həyata keçirməkdədir. Triennial qurumunun Mərkəzi Banklarla bağlı tədqiqatlarına görə isə beynəlxalq ticarət əməliyyatlarının 87%-i dollar ilə reallaşır.

Beynəlxalq ticarətdə dolların mübadilə vasitəsi olaraq xüsusi çəkiyə sahib olması müsbət xüsusiyyətlər daşısa da, dolların istifadəsinin bir çox mənfi tərəfləri

də mövcuddur. Bu mənfi cəhətlərə misal olaraq dolların dəyərinin yüksəlməsi və ya enməsi, bankların dollar əməliyyatlarını həyata keçirərkən üzlaşdıqları hüquqi və maliyyə problemlərini göstərə bilirik. Xüsusilə banklar beynəlxalq ticarətdə nağdsız əməliyyatlar zamanı qarşı tərəfin mənsub olduğu dövlətin hüquqi öhdəliklərini düzgün yerinə yetirmədikləri təqdirdə uğursuz biznes sövdələşməsi reallaşır ki, bu da həm qlobal arenada bankların imici baxımından,

müəllim Məcidli Famil

BEYNƏLXALQ

TİCARƏTDƏ DOLLAR VƏ

KOMPLAYENS RİSK

BEYNƏLXALQ TİCARƏT ƏMƏLIYYATLARININ 87%-i DOLLARLA REALLAŞIR

həm məruz qaldıqları maliyyə zərərləri baxımından, həm də bəzi hallarda – dövlətlər üçün strateji əhəmiyyət daşıyan alqı-satqılar zamanı – dövlətlərarası iqtisadi münaqişələrin ortaya çıxmasına səbəb olur.

Yuxarıda sadalanan mənfə hallar hüquqi öhdəliklərə uyğunsuzluq nəticəsində ortaya çıxmaqdadır. Bu fakt banklar üçün əhəmiyyətli olan kredit riski, valyuta riski, faiz riski və s. risklər kimi ciddi əhəmiyyətə sahibdir. Belə ki, banklar hüquqi uzlaşmazlıq səbəbi ilə ortaya çıxan problemləri vaxtında həll etmədikləri təqdirdə bu problemlər gələcəkdə onların reputasiyasına mənfə təsir etməklə yanaşı, cərimələrə məruz qalmalarına səbəb olacaq və ümumilikdə iş prinsiplərinin pozulmasına gətirib çıxaracaqdır. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda qeyd olunmuş problemlər beynəlxalq maliyyə əməliyyatları həyata keçirən banklarla yanaşı, idxal və ya ixracatla məşğul olan bütün fiziki və hüquqi şəxslərin qarşılaşa biləcəkləri problemlər olaraq bilinməkdədir.

Maliyyə sektorunda yuxarıda qeyd olunan hüquqi uzlaşmazlıqlardan qaynaqlanan problemləri idarə etmək üçün “komplayens riski” terminindən istifadə olunmaqdadır. Komplayens riski hüquqi aktlar, qanunvericilik, beynəlxalq hüquqi əhəmiyyət daşıyan sövdələşmələr və standartlar, etik normalar

və ölkədaxili siyasət və prosedurların yerinə yetirilməməsi zamanı mənfəət və yaxud kapitalın əldən çıxması, nüfuzun zədələnməsi ehtimalını əks etdirməkdədir.

Beynəlxalq ticarət zamanı tərəflər qarşı tərəfin komplayens risklərlə idarə etmə prinsiplərinə böyük önəm verməkdədirlər. Çünki beynəlxalq ticarətdə komplayens risk, şirkətlərin ixrac və idxal əməliyyatları zamanı nə dərəcədə qanunvericilik və hüquqi tənzimləmələrə düzgün riayət etmələri ilə bağlı mühüm informasiyalar verməkdədir.

Beynəlxalq ticarətə qoşulan hər bir fiziki və ya hüquqi şəxs – istər kiçik və orta sahibkar olsun, istərsə də iri sahibkar – komplayens risklərlə bağlı ciddi addımlar atmalıdır. Bunun üçün ilk növbədə ya şirkət daxilində idxal və ixrac əməliyyatları zamanı əməl olunmalı hüquqi tənzimləmələri peşəkar səviyyədə bilən mütəxəssislərdən ibarət komanda yaratmaq, ya da müvafiq sahə üzrə ixtisaslaşmış şirkətlərin konsultasiya xidmətlərindən istifadə etmək lazımdır. Komplayens riskləri qiymətləndirmək və bu risklərin sizin biznesinizə zərər vurmaması üçün aşağıda qeyd olunmuş sahələrə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır:

Sazişlər və qaydalar

Ticarət qaydaları, müqavilələrdən fərqli olaraq, daha geniş bir çərçivəyə malikdir

Maliyyə sektorunda hüquqi uzlaşmazlıqlardan qaynaqlanan problemləri idarə etmək üçün “komplayens riski” terminindən istifadə olunmaqdadır

və əksər hallarda idxalçı və ixracatçılar baxımından ticarət prosesinin ilkin mərhələsində ciddi təsir gücünə malikdir.

Proseslər və prosedurlar

Beynəlxalq ticarət, idxalçı və ixracatçıların çox sayda proses və prosedurlarla tanış olmasını tələb edir. Bu prosedurların bir çox qayda-qanun və standartlara – təhlükəli malların bəyan edilməsi kimi – cavab verməsi labüddür.

Vergilər

Bu sahə bir idxalatçı, ya da ixracatçısı olaraq qarşılaşacağınız ən ciddi çətinliklərdən biridir. Hər bir dövlətin vergi məəcəsi bir-birindən fərqli olduğu üçün qarşı tərəfin fəaliyyət göstərdiyi dövlətin vergi məsələləri üzrə peşəkar xidmət göstərən mütəxəssis və yaxud özəl konsaltinq firmalarının məsləhətlərindən yararlanmaq faydalıdır.

Xüsusi məsələlər

Beynəlxalq ticarətin müəyyən aspektləri onları xüsusi uyğunluq kateqoriyasına çevirən xüsusiyyətlərə malikdir. Məsələn, qida və kənd təsərrüfatı məhsulları xüsusilə həssas bir sahədir. Əsas standartlar ÜTT tərəfindən müəyyən edilir, lakin hər bir ölkənin də öz qaydaları vardır.

DÜNYA TİCARƏTİNDƏ YENİ "BRETTON-VUDS"a EHTİYAC VARMİ?

İngiltərə baş naziri Qordon Braun 2008-ci il qlobal maliyyə böhranı ilə bağlı öz çıxışında dünyanın yeni bir "Bretton-Vuds" ehtiyacı olduğunu qeyd etmişdi. Görəsən, həqiqətənmə, 2008-ci il qlobal maliyyə böhranının kökündə yatan təməl faktorlardan biri məhz beynəlxalq valyuta sisteminin axsaqlığıdır? "Bretton-Vuds" sistemi davam etmiş olsaydı, bu kimi qlobal böhranlar olmayacaqdımı? Hazırda getdikcə daha sürətli bir şəkildə böyüyən dünya ticarətinə yeni bir "Bretton-Vuds" lazımdır?

müəllim Mirsahib Eminov

1870-ci illərdən Birinci Dünya müharibəsinə qədər mövcud olmuş "Qızıl Standartı" və ya 1944-cü ildən 1973-cü ilədək davam edən "Bretton-Vuds" sistemləri özündə qızılın dünya ticarətində ölkə valyutalarının dəyərini müəyyən edəcək təməl əmtəə olması ilə bağlı. Valyuta kurslarının dünya ticarətini artırması istiqamətində həyata keçirilən çalışmaları yekunu olaraq 1944-cü ildə ABŞ-ın Bretton-Vuds qəsəbəsindəki konfransda beynəlxalq ödəmələrdə istifadə olunacaq yeni bir sistem qəbul edildi. Burada ABŞ-ın əsas vəzifəsi ehtiyac olduğu təqdirdə xarici mərkəz banklarının tələbinə uyğun olaraq bu məzənnə üzərindən dolları qızıla çevirmək idi. Beləliklə, ABŞ istisna olmaqla digər ölkələr valyutalarını dollara, dolları isə qızıla indeksləyərək ən geniş formada sabit məzənnə sistemində keçmiş oldu. "Bretton-Vuds" sistemində likvidliyi formalaşdıran təməl rezerv vasitələri qızıl və dollar idi. Lakin qızıl istehsalı və mövcud qızıl rezervləri getdikcə artan qlobal ticarətin ehtiyac duyduğu likvidliyi təmin edə bilmirdi.

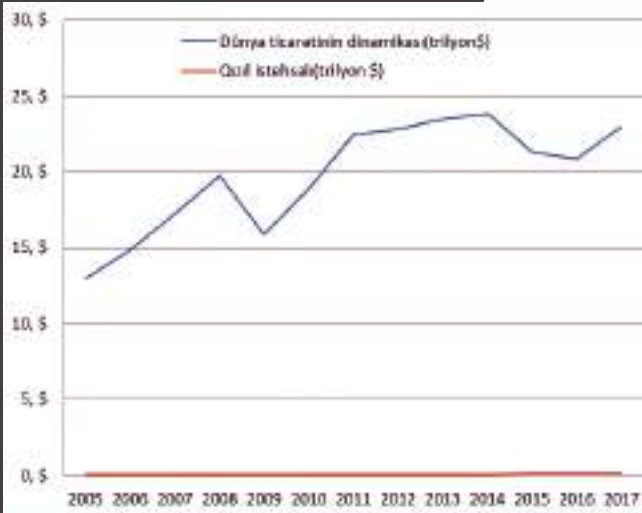
İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı 10 ildə ABŞ iqtisadiyyatında başda Almaniya və Yaponiya olmaqla getdikcə böyüyən iqtisadiyyatlar qarşısında tədiyə balansını kəsri yaranmağa və böyüməyə başladı. Tədiyə

balansı kəsri getdikcə böyüyən bir iqtisadiyyatın pul vahidində olan inam da getdikcə azalırdı. Dolların qızıla indekslənmiş dəyərini qorumaq da getdikcə çətinləşirdi.

Beynəlxalq maliyyə sahəsində gözlənilən böhran ilk dəfə 1960-cı ildə "qızıl hücum"la başladı. Şəkil 1-ə nəzər salmış olsaq, görərik ki, məhz həmin dövrdən etibarən ABŞ qızıl rezervləri sürətli bir şəkildə əriməyə başlamışdır.

Dünya ticarətinin və qızıl istehsalının artımı dinamikası, trilyon \$ (2005-2017)

Amerikanın getdikcə əriyən qızıl rezervləri qarşısında spekulyatorlar dolların tezliklə devalvasiya ediləcəyini təxmin edərək əsas qızıl birjası olan London birjasından kütləvi şəkildə qızıl satın almağa başladılar. Nəticədə digər sistem iştirakçıları dollardan imtina etməyə başladılar və bunun nəticəsində sistemin mərkəzində dayanan dollar 1971-ci ildə 9% devalvasiya edildi (Şəkil 1). Spekulativ meyillərin güclənməsi və dollara təzyiqin artması nəticəsində dollar 1973-cü ildə ikinci dəfə (5%) devalvasiya edildi (Şəkil 1). Beləliklə 1971 – 73-cü illər arasında baş verən hadisələr fonunda "Bretton-Vuds" sistemi dağılarkən qızıl standartı sisteminin də səmərəsiz olduğu ortaya çıxmış oldu.

Bu gün qlobal likvidlik (dövriyyədə olan nağd pullar və bank hesabları) 80 trilyon dolları aşmışdır. Beynəlxalq rəsmi rezerv varlıqları isə aşağıdakı kimidir:

Qlobal çərçivədə böhranın yaranması, ardınca 70-

Bütün ölkələr

	2013		2014	
	Milyard SDR*	%	Milyard SDR	%
Toplam rezervlər (qızıl xaric)	7.877,1	92.6	7.961,7	91.2
Qızıl	722,4	8.4	771,1	8.8
Toplam rezervlər (qızıl daxil)	8.599,4	100,0	8.732,9	100,0

Cədvəl 1. Mənbə: IMF, Annual Report of the Executive Board for the Financial Year Ended April 30, 2014 SDR-Special Drawing Rights(1SDR=1.37\$)

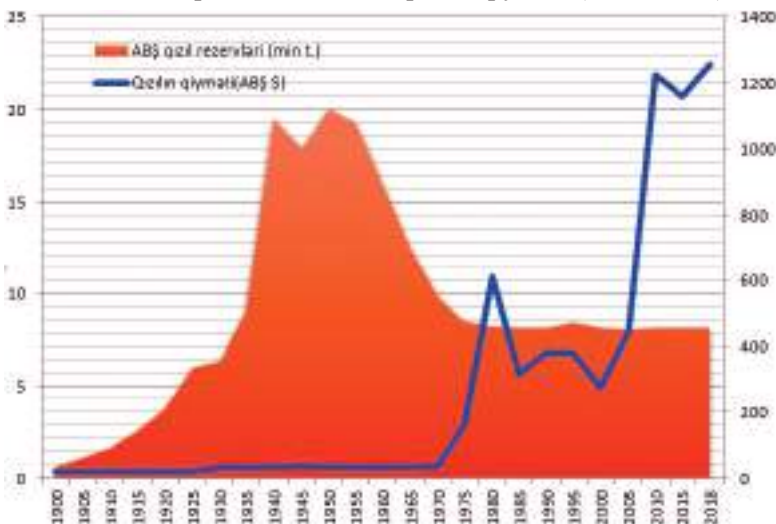
ci illərdə yaşanan neft şokunun da təsiri ilə zəncirvari devalvasiyalar dolların qızıla sabitlənmiş məzənnə sisteminin çökməsinə gətirib çıxardı. 1973-cü ildə neft qiymətlərində ani və sürətli artım, 1973 – 74-cü illərdə fond birjalarının çökməsi 1929-cu il böhranından sonra qlobal çərçivədə yaşanan ən böyük böhran kimi tarixə düşdü.

Bu gün beynəlxalq ticarətin həcmi isə 23 trilyon dollardır. Dünyadakı qızıl rezervləri təxminən 56.000 ton təşkil edir. Qızılın unsiyasının 1250 dollar civarında olduğunu nəzərə alsaq 1 ton qızıl (35.273 unsiya) təxminən 44 milyon dollar edir. Toplam qızıl rezervlərinin dəyəri isə təxminən 2,7 trilyon dollar edir ki, bu da hazırkı dünya ticarətinin həcmi ilə müqayisədə olduqca kiçik rəqəmdir. Bununla birlikdə aşağıdakı cədvələ nəzər yetirmiş olsaq, dünya ticarətinin artım dinamikası ilə dünyada qızıl istehsalının artım dinamikası arasında fərqi açıq şəkildə görə bilirik (Qrafik 2).

Dünyadakı mövcud qızıl rezervlərinin məhdudluğunu və onun hasilatının artım dinamikasının dünya ticarətinin artım dinamikasından dəfələrlə geri qaldığını nəzərə alsaq, bu qədər qızıl rezervləri ilə getdikcə böyüyən və davamlı olaraq artım göstərən dünya ticarətinin ehtiyac duyduğu likvidliyi təmin etmək mümkün hal kimi görünür.

ABŞ-ın rəsmi qızıl rezervləri və qızılın qiyməti (1900–2018)

Mənbə: IMF International Financial Statistics

AVRASİYA REZERV VALYUTASININ YARANMA PERSPEKTİVLƏRİ

müəllim Seymur Əliyev

Beynəlxalq valyuta (pul) sistemlərinə nəzər yetirdikdə, onlar arasında əhəmiyyətli dərəcədə önəmli yer tutan beynəlxalq rezervlər, Qızıl Standartı Sistemindən bu günümüzdə qədər ölkələrin iqtisadi gücünü və xüsusilə onların böhranlara qarşı dayanıqlığını ortaya qoyan önəmli bir göstərici kimi aktualıq kəsb etməkdədir.

Bu səbəbdəndir ki, beynəlxalq valyuta rezervləri və onların idarə edilməsi siyasətlərinin önəmi hər keçən gün artmaqdadır.

2008-ci il global iqtisadi böhranı sonrası dünya iqtisadiyyatında iqtisadi güc mərkəzləri arasında rəqabət fərqli müstəvilərdə və daha da nəzərə çarpacaq şəkildə müşahidə edilməyə başladı. Bu rəqabət platformalarından biri də, heç şübhəsiz, rezerv valyuta müstəvisində təsbit edilmiş oldu.

Rezerv valyuta sistemi formalaşdırmağın faydaları

XXI əsrdə beynəlxalq rezerv varlıqlarının təqribən 90%-ni valyuta rezervləri təşkil etməkdədir. Maliyyə əməliyyatlarının liberallaşması ilə birlikdə ölkələr beynəlxalq maliyyə resurslarına əlçatımlılığı təmin etməyə müvəffəq olmuş, dolayısı ilə xarici ticarətdə rezerv saxlamanın əhəmiyyəti önəmli dərəcədə azalmışdır. Ancaq digər tərəfdən daxili bazarlarda tələb və təklifi tarazlamaq üçün, yəni müdaxilə məqsədilə rezervlərə malik olmaq hər zamankından daha aktual olmuşdur.

Hər hansı bir ölkənin və yaxud regionun rezerv valyuta yarada bilməsi və onun global kontekstdə qəbul edilməsi xarici investorlar tərəfindən güvənin qazanılması anlamına gəlir ki, bu da öz növbəsində regional güc kimi beynəlxalq rəqabətqabiliyyətliliyin

Rezerv valyutalar

Heç də təsadüfi deyildir ki, ticarət müharibələri (ABŞ-Çin, ABŞ-AB və s.) və valyuta müharibələri (ABŞ-Çin, ABŞ-Rusiya, Türkiyə və s.), iqtisadi sanksiyalar və enerji böhranları sözügedən proseslərin katalizatorları qismində kifayət qədər önəm kəsb etmişdir.

Hər-hansı bir ölkənin valyutasının regional rezerv valyuta olabilməsi: *iqtisadi böyüklüyü, investisiya hərəkətiliyində sərbəstlik dərəcəsi, çevik mübadilə məzənnəsi tətbiqləri, makroiqtisadi siyasətlərin reallaşdırılması biçimləri, maliyyə bazarlarının dərinliyi və genişliyi kimi kriteriyalar baxımından son dərəcə əhəmiyyətlidir.*

təmini istiqamətində önəmli bir addım kimi dəyərləndirilə bilər.

Bununla belə... **"beynəlxalq ticarət əməliyyatlarında valyuta riskinin aradan qaldırılması, inflyasiya vergiləri və seigniorage gəlirlərinin təmin edilməsi"** ilə yanaşı, istər dövlət, istərsə də özəl sektorun bazara çıxardıqları qiymətli kağızlarının etibarlılığının təmini və s. kimi üstünlükləri qeyd edə bilərik.

Yeni rezerv valyuta alternativləri hansı zərurətdən qaynaqlanır?

Tarixi perspektivdən dəyərləndirsək, ayrı-ayrı dövrlərdə bir çox ölkələrin valyutasının beynəlxalq hesablaşmalarda hər kəs tərəfindən qəbul edildiyini müşahidə etmiş olarıq. Sözügedən ölkələr bu statusa müvafiq olaraq öz iqtisadi və siyasi gücləri doğrultusunda nail ola bilmişlər.

Nəzəri ədəbiyyatı araşdırsaq, rezerv valyutanın formalaşdırılmasının spesifik olaraq konkret prosedurunun qanunlara tabe etdirilmədiyini görsək də, təcrübi kontekstdən bir neçə kriteriyanın rezerv valyutanın reallaşdırılması üçün önəmli rola sahib olduğunu vurğulaya bilərik.

Artıq söylədiyimiz kimi, sonuncu global iqtisadi böhran bu kimi məsələləri fərqli iqtisadi güc mərkəzləri (regionları) üçün aktuallaşdırmış və son dövrlərdə Tramp adminstrasiyasının aqressiv xarici iqtisadi siyasəti bunu daha da sürətləndirmişdir.

Avrasiya rezerv valyutası: reallıqdır, yoxsa hələ ki mif?

Təbii ki, Avrasiya regional iqtisadi güc kimi hər zaman tədqiqatçı və siyasətçilərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu istər onun 1,9 trilyon dollarlıq ÜDM-si, istər regional resurs potensialı (xüsusilə karbohidrogen ehtiyatları), hərbi potensialı və geostrateji mövqeyi ilə xarakterizə edilə bilər. Eyni zamanda Avrasiya regionunda müşahidə edilən fərqli inteqrasiya təşəbbüsləri də rezerv valyuta formalaşdırma ehtimalını gücləndirir. Avrasiya rezerv valyutası ideyası və vacibliyini şərtləndirən amilləri aşağıdakı kimi tezisləşdirə bilərik:

1. ABŞ dollarının rezerv valyuta olaraq ayrıca mövqeyi (Qlobal valyuta rezervləri və ABŞ dollarının payı), məcmu

FX əməliyyatlarının həcmi və ABŞ dollarının artan gücü, SWIFT sistemi və ABŞ dollarının artan gücü, Beynəlxalq borc bazarları və ABŞ dollarının artan gücü və nəhayət, Beynəlxalq ticarət əməliyyatlarında (enerji ticarəti nümunəsində) ABŞ dollarının artan gücü və s.;

2. Çin yuanının beynəlxalq bazarlardakı artan payı;

3. ABŞ dollarına rəqib kimi avronun gələcəyi;

4. Elektron valyuta rezervi kimi BİTCOİN;

5. Beynəlxalq pul/valyuta sistemində İEOÖ-lərin mövqeyi və s.

Bəs bunun üçün hansı kriteriyalara cavab vermək lazımdır?

1. Hədəf valyutanın beynəlxalq dəyərinin stabilliyi investisiya hərəkətiliyinin kontrollu olması.

2. Aid olduğu ölkə/regionun dünya istehsalı və ticarətində önəmli paya sahib olması.

3. İnkişaf etmiş modern maliyyə bazarına sahib olması.

4. Tarixdən və yaxud keçmişdən gələn bir gücə sahib olması.

5. Proqnozlaşdırıla bilinən və dayanıqlı siyasi və iqtisadi stabilliyə malik olmaq.

6. Milli/regional maliyyə bazarlarında inkişaf, dərinlik və alətlər zənginliyi baxımından fərqlənməsi və s.

Məhz bu kriteriyalar kontekstində Siz qərar verin Avrasiya rezerv valyutası **REALLIQDIR**, yoxsa hələ ki **MİF!**

internet banking – banka getmədən, onlayn rejimində öz hesablarınızı idarə etmək və müxtəlif bank əməliyyatlarını həyata keçirmək imkanı verən bank xidmətidir.

"İnternet-bank" sistemi distansion bank xidmətinin xüsusi sistemindən və hesabların internet vasitəsilə idarə olunması sistemindən ibarətdir. "İnternet-bank" sistemi bankla ünsiyyət sahəsində azad rejim seçimi təqdim edərək ödənişlərin həyata keçirilməsi üzrə şirkətin

imkanlarını genişləndirir. "İnternet-bank" sistemi üçüncü şəxslərin köməyi olmadan, müstəqil şəkildə bank əməliyyatlarının əksəriyyətini həyata keçirməyə və internetə çıxışlı kompüter olan istənilən yerdə sizə gərəkli olan məlumatı əldə etməyə imkan verir.

MUASİR DÖVRDƏ İNTERNET-BANK SİSTEMİNİN XİDMƏTLƏRİ

i.e.d., prof. Elnur Sadiqov

İNTERNET BANKÇILIĞI İŞLƏRİN İCRASINI SÜRƏT- LƏNDİRİR

02

PUL KÖÇÜRMƏLƏRİ

İnternet-bank Mərkəzi Bankın bütün tələblərinin nəzərə alınması ilə həyata keçirilir, bu isə korporativ müştərilər üçün banka aşağıdakı maliyyə sənədlərini göndərmək imkanı verir:

- Ödəniş tapşırığı, ödəniş tələbi, inkasso tapşırığı, inkasso üçün ötürülmüş hesablaşma sənədləri reyestri, akkreditiv, idxal akkreditivinin açılması üçün ərizə;

- Akseptdən imtina haqqında ərizə, kassa ərizəsi;

- Valyutanın dəyişdirilməsi üçün ərizə, valyutanın alınması tapşırığı, valyutanın satılması tapşırığı, valyutanın müstəqil surətdə satılması tapşırığı, valyutanın dəyişdirilməsi tapşırığı, nağd valyutanın verilməsi üçün ərizə, valyuta əməliyyatları haqqında arayış.

Korporativ müştərilər bankdan aşağıdakı növdə sənədləri ala bilərlər

- İstənilən müddət üçün hesab üzrə çıxarış, istənilən müddət üçün dövriyyəyə yekun çıxarışı, müştəriyə verilmiş ödəniş tələbi;

İnternet bankçılığın mahiyyəti dedikdə burada bankın xidmətlərindən biri başa düşülür. Bu xidmət, yuxarıda da dediyimiz kimi, gün keçdikcə maraqlı qazanan və olduqca aktiv formada istifadə olunan bir bankçılıq xidmətidir. Bu xidmətin müştərilər üçün

faydaları heç də az deyil. İnternet banking – banka getmədən, onlayn rejimində öz hesablarınızı idarə etmək və müxtəlif bank əməliyyatlarını həyata keçirmək imkanı verən bank xidmətidir. İnternet bankçılığı həyatımızda daxil olduqdan sonra bir çox sahədə işlərimiz sürətləndi. Məsələn, kommunal ödənişlər, xərclərin izlənilməsi və digər bir çox sahədə İnternet bankçılığını istifadə edərək bankın filiallarına getmə dərdindən qurtulmuş olduq. Bütün bunlar üçün lazım olan yeganə şey isə İnternetdir. İnternet bankçılığı cari hesab, kart, əmanət, kredit hesabı sahiblərinin internet vasitəsilə öz hesabları üzrə aparılan pul dövriyyələrinin izləməsinə, həmçinin online ödənişlər etməyə, ödənişlərin tarixçəsini görməyə, kartdan karta pul köçürməsinə etməyə, əmanət məbləğini artırmaya, bank daxili və xarici pul köçürmələrə imkan verən proqram təminatıdır. İstifadəçi – Mobil və ya İnternet Bankçılıqda qeydiyyatdan keçmiş və qaydaları qəbul etmiş Bankın müştərisidir. Şifrə – yalnız

müştəriyə məlum olan və müştəri üçün proqram təminatına və ya mobil əlavəyə girişi təmin edən şifrə. Sənədlər parolla təsdiq olunarkən bu sənədlər kağız daşıyıcıda olan istifadəçinin şəxsi imzası ilə təsdiq olunmuş sənədlərlə eyni hüquqi qüvvəyə malikdir. Onlar arasında ziddiyyət olmadıqda kağızda olan məlumatlar əsas götürülür. SİM-kart – (Subscriber Identification Module) – mobil rabitə şəbəkəsində tətbiq olunan müştərinin identifikasiya moduludur. Hesablar – fiziki şəxslər üçün açılan Bank hesablarıdır. Hesablar dedikdə, cari və ya əmanət hesabları nəzərdə tutulur. Cari hesab - fiziki şəxslər üçün onların hesabına daxil olan pul vəsaitini qəbul etmək, hesabdən pul vəsaitlərini köçürmək, habelə hesab üzrə digər əməliyyatların aparılmasına dair sərəncamların yerinə yetirilməsi üçün açılan hesabdır. Əmanət hesabı – bank əmanəti (depozit) müqaviləsinə əsasən müştərilərin pul vəsaitlərinin əmanətlərə cəlb edilməsi, əmanətlərinin uçotu və müvafiq

əməliyyatların aparılması üçün açılan hesabdır. Ödəniş kartı – nağdsız ödənişlərin aparılması və nağd pul vəsaitinin əldə edilməsi üçün istifadə edilən ödəniş alətidir. Tariflər – bank tərəfindən birtərəfli qaydada müəyyən edilmiş və istifadəçi tərəfindən ona göstərilmiş xidmətlər müqabilində ödənilməli olan haqdır. Bu proqram vasitəsilə Siz günün istənilən saati banka gəlmədən birbaşa internet vasitəsilə öz hesablarınız üzrə aparılan dövriyyələr barədə məlumat əldə edə və müxtəlif əməliyyatlar icra edə bilərsiniz. 24/7, 365 gün idarə edən bank hesabları, kartlar, əmanətlər, kreditləri idarə edən, pul köçürmələri və digər əməliyyatlar da yerinə yetirilir.

Bu xidmət vasitəsilə:

- Hesab qalıqlarını nəzərdən keçirmək, hesab üzrə çıxarışları çap etmək, hesab üzrə çıxarışları elektron poçt ünvanına göndərmək, şəxsi hesablar arasında köçürmələr etmək, bankın digər müştərilərinin hesablarına köçürmələr etmək, ölkə daxilində digər banklara milli valyutada köçürmələr etmək;
- Nağdsız konvertasiya əməliyyatları etmək;
- Əmanət növlərini, şərtlərini və faiz dərəcələrini izləmək, əmanət hesabları açmaq;
- Xidmət haqlarını ödəmək;
- Kredit kartı üzrə borcları izləmək və ödəmək;
- Şəxsi məlumatları izləyə bilmək mümkündür.

Xidmətin üstünlükləri

Dünyanın istənilən yerindən və hər gün 24 saat ərzində istifadə imkanı;

- Səlahiyyətli əməkdaşların xüsusi açar vasitəsilə istənilən kompüterdən sistemə daxil olmaqla əməliyyat aparmaq imkanı;

- Şirkət əməkdaşlarının iş yükünün azalması, banka gəlmək üçün vaxt sərfinin aradan qalxması, əməkdaşların rahatlığı və məmnunluğu;

- Xidmətin istifadəsi üçün xüsusi avadanlığa və proqram təminatına ehtiyacın olmaması.

Sistemə qoşulmağın bir neçə üsulu vardır və bu, bankdan asılı olaraq dəyişə bilər. Siz qoşulmaq üçün banka yaxınlaşa, çağrı mərkəzinə müraciət edə və ya bankomatdan istifadə edə

AZƏRBAYCANDAKI BANKLARIN İNTERNET BANKCILIQ XİDMƏTİ ÜZRƏ TARİFLƏRİ

Bank	Fiziki şəxs	Fərdi sahibkar	Hüquqi şəxs
Accessbank1	10 AZN	10 AZN	50 AZN
AFB Bank	Pulsuz	Pulsuz	Pulsuz
AGBank	10 AZN	20 AZN	60 AZN
Amrahbank	10 AZN	10 AZN	10 AZN
Azər Türk Bank	Pulsuz	Pulsuz	Pulsuz
Bank Avrasiya	10 AZN	10 AZN	10 AZN
Bank BTB	Pulsuz	Xidmət yoxdur	Xidmət yoxdur
Bank of Baku	Pulsuz	Pulsuz	Pulsuz
Bank Respublika	Pulsuz	60 AZN	60 AZN
Bank Silk Wey	10 AZN	Pulsuz	Pulsuz
Beynəlxalq Bank	Pulsuz	50 USD	50 USD
CDB Bank	10 AZN	10 AZN	10 AZN
Dəmirbank	5 AZN	Pulsuz	Pulsuz
Expressbank	3 AZN	Xidmət yoxdur	Xidmət yoxdur
Kapital Bank	Pulsuz	Pulsuz	Pulsuz
Muğanbank	3 AZN (aylıq)	Pulsuz	Pulsuz
NBC Bank	Pulsuz	Pulsuz	Pulsuz
Nikoil Bank	10 AZN	30 AZN	30 AZN
Paşa Bank	-	Pulsuz	Pulsuz
Rabitəbank	Pulsuz	Pulsuz	Pulsuz
Unibank	Pulsuz	Pulsuz	Pulsuz
VTB Bank	Pulsuz	Pulsuz	Pulsuz
Xalq Bank	Pulsuz	Pulsuz	Pulsuz
Yapı Kredi Bank Azərbaycan	Pulsuz	Pulsuz	Pulsuz

bilərsiniz. Hər üç üsulda da sisteme daxil olmaq üçün sizə müştəri İD-i və parol veriləcəkdir. İnternet bankçılıq xidmətindən iki cür istifadə edilir: kart hesabı və cari hesab vasitəsilə. Kart hesabı üzrə İnternet bankçılıq xidmətində siz sadəcə kart əməliyyatlarına, cari hesab üzrə isə ümumi hesablarınıza nəzarət edə bilərsiniz. Aşağıdakı cədvəldə bankların İnternet bankçılıq xidməti tarifləri verilmişdir.

Bankın müştəriləri İnternet bank xidmətlərindən istifadə edərkən bir sıra xüsusiyyətləri nəzərə almalıdırlar. Bunlar aşağıdakılardır

a. Mobil telefonun, SİM-kartın və ya mobil cihazın itirilməsi, oğurlanması və digər vasitələrlə onun sahibliyindən çıxması, üçüncü şəxslər tərəfindən qanunsuz istifadə edilməsinin qarşısının alınması üçün bütün mümkün tədbirləri görmək;

b. İstifadəçi buraxılış məlumatını

(parol) itirdiyi, oğurlandığı və ya unutduğu halda, Bankın İnternet Bankçılıq saytına və ya xidmət göstərən filialına şəxsiyyət vəsiqəsi ilə müraciət edir. Müraciət olunduqdan sonra məlumatlar yoxlanılır və köhnə məlumatlar silinərək yenisi ilə əvəz olunur;

c. İstifadəçi buraxılış məlumatını (şifrə) və ya kod sözünü itirdiyi, oğurlandığı, unutduğu halda və istifadəçi tərəfindən yenilənməsi mümkün olmadığı halda, xidmət göstərən filialına şəxsiyyət vəsiqəsi ilə dərhal müraciət edir. Müraciət olunduqdan sonra məlumatlar yoxlanılır və məlumatların verilməsi üzrə sorğu verilərək yenilənir;

ç. İstifadəçi İnternet şəbəkəsinə qoşulmasına görə Mobil Bankın

əlavəsinin, mobil cihazın və ya İnternet Bankçılıq proqramının müvafiq qaydada işləməsinə görə məsuliyyət daşıyır;

d. Bank istifadəçi tərəfindən məlumatların ötürülməsi zamanı baş verə biləcək mənfi hallara görə heç bir məsuliyyət daşımır və istifadəçi ilə onun İnternet-provayderi arasında olan mübahisələrdə iştirak etmir;

e. İstifadəçi Rəqəmsal Bankçılıq sistemi vasitəsilə həyata keçirilən elektron əməliyyatların mövcud qanunvericiliyə uyğun tərtib edilməsinə, onların buraxılış məlumatlarını istifadə etməklə təsdiq edilməsinə, habelə istifadəçi tərəfindən Rəqəmsal Bankçılıq sistemində daxil edilən məlumatların dürüslüyünə və tamlığına görə məsuliyyət daşıyır, bununla bağlı yarana biləcək bütün risklərə və istifadəçiyə dəymiş zərərə görə məsuliyyəti tam olaraq İstifadəçi daşıyır;

ə. Mobil telefon SİM-kartın və/ və ya mobil cihazın və ya İnternet Bankçılığa giriş şifrəsinin itirilməsi, o cümlədən oğurlanması, üçüncü şəxslər tərəfindən qanunsuz istifadə edilməsi nəticəsində ona dəymiş zərərə görə bank məsuliyyət daşımır;

f. Qaydalara və Rəqəmsal Bankçılığa bank tərəfindən birtərəfli qaydada dəyişikliklərin edilməsi hüququnu qəbul edir. Yenilənmiş qaydalar Rəqəmsal Bankçılıqda yerləşdirdiyi gün istifadəçi tərəfindən onları qəbul edildiyi gün sayılır.

Müasir dövrdə respublikamızda tətbiq edilən internet bank xidmətlərinin yaxın gələcəkdə perspektivləri daha çoxdur. Digər tərəfdən, internet bank xidmətlərinin tətbiq olunması ölkəmizdə nağdsizhesablaşmaların inkişaf etməsinə daha geniş imkanlar verəcəkdir.

Vergi cənnətləri (ing. *tax havens*) təxminən yüz ilə yaxın müddətdir ki, dünya maliyyə sisteminin tərkib hissələrindən birinə çevrilmişdir. Azərbaycanda vergi cənnətləri əvəzinə, "ofşor maliyyə mərkəzləri", "ofşor zonalar" ifadələrindən istifadə edilsə də, əslində, ədəbiyyatlarda bunlar bir-birinin sinonimi kimi işlədilir. Vergi cənnətlərinin ümumi qəbul edilmiş bir tərfi yoxdur. Bu mövzuda ən çox istinad edilən müəlliflərdən biri olan James R. Hines Jr vergi cənnətlərini qeyri-adi aşağı vergi dərəcələri olan bir qrup ölkə kimi ifadə edir. Ona görə vergi cənnətləri xarici investora aşağı

və ya sıfır dərəcə ilə vergi tətbiq edən, əsasən, kiçik, yaxşı idarə edilən ölkələrdir. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD) isə vergi cənnətlərinin müəyyən edilməsi məqsədilə dörd kriteriyadan istifadə edir:

1) Müvafiq gəlirə sıfır və ya simvolik vergi dərəcəsinin tətbiq edilib-edilməməsi; 2) Vergitutma ilə bağlı digər ölkələrlə effektiv informasiya mübadiləsinin olub-olmaması; 3) Şəffafliğin olub-olmaması; 4) Fəaliyyətin real olması tələbinin olub-olmaması.

Şübhəsiz ki, vergi cənnətlərinin ən mühüm cəhəti ikinci kriteriyada da ifadə

edilən gizlilik prinsipinə təminat vermələridir. Çünki tarixi təcrübə göstərir ki, vergilərin aşağı olduğu, ancaq bank hesablarının gizliliyinə yetərinə təminat verməyən ölkələr vergi cənnətinə və ya ofşor maliyyə mərkəzinə çevrilə bilməmişdir.

Vergi cənnətləri Birinci Dünya müharibəsindən sonra Avropada vergi dərəcələrinin artırılması, xüsusilə də zənginlərdən daha çox vergi alınmağa başlanması nəticəsində meydana gəlmişdir. Məhz bu dövrdən bir növ "vergidən yayınma

VERGİ CƏNNƏTLƏRİ, GİZLİ BANK HESABLARI VƏ VERGİDƏN YAYINMA

i.ü.f.d. dos. Elşən Bağırzadə

xidmətləri"nə tələb ciddi şəkildə artmış və bu tələbi ilk olaraq Cenevrə, Sürix və Bazəl qarşılamağa başlamışdır. Bununla da, İsveçrə 1815-ci il Vyana Konqresindən bu tərəfə böyük dövlətlər tərəfindən təminat verilən "mütləq neytrallıq" statusundan da istifadə edərək bank hesablarının gizliliyinə təminat verən ilk vergi cənnətinə çevrilmişdir. İsveçrənin vergi cənnəti kimi başlıca xidməti bu gün də davam edən aktivlərin idarə edilməsi xidmətləridir. Aktivlərin idarə edilməsi dedikdə, yığım sahiblərinə qiymətli kağızlarını etibarlı formada qorumağa imkan verən bir növ kassa xidmətinin göstərilməsi nəzərdə tutulur. Bu zaman

banklar müştərilərinin qiymətli kağızlarını müəyyən komissiya qarşılığında qoruyur və onların faiz, mənfəət payı kimi gəlirlərini də onların adından toplayırlar. Müştərilər isə yığımlarını bu banklara etibar etməklə İsveçrə qurumlarının xarici dövlətlərlə hər hansı bir əlaqəsinin olmasından istifadə edir və əldə etdikləri faiz, mənfəət payı kimi gəlirlərini heç bir risk daşımada gizləyə, başqa sözlə, ölkələrində vergidən yayındıra bilirlər.

1980-ci ildən sonra İsveçrə yavaş-yavaş dünyada yeganə vergi cənnəti olmaqdan çıxmağa başlamışdır. Belə ki, 1986-cı ildə İngiltərə maliyyə bazarlarının liberallaşdırılması ilə London bu sahədə yeni bir rəqib kimi səhnəyə çıxmış, həmçinin də bu

Vergi cənnətlərinin ümumi qəbul edilmiş tərifi yoxdur. Bu mövzuda ən çox istinad edilən müəlliflərdən biri olan James R. Hines Jr vergi cənnətlərini qeyri-adi aşağı vergi dərəcələri olan bir qrup ölkə kimi ifadə edir.

girməyə başlamışdır. Belə ki, əvvəllər İsveçrə bankları müştərilərinə investisiya strategiyasının tətbiqi, qiymətli kağızların saxlanması, əmanət sahiblərinin həqiqi kimliyinin gizlədilməsi kimi aktivlərin idarə edilməsi üzrə kompleks xidmətlər göstərildirsə, yeni vergi cənnətləri meydana gəldikdən sonra İsveçrə, əsasən, qiymətli kağızların saxlanması xidmətini göstərməyə başlamış, digər xidmətləri isə Lüksemburq, Virciniya Adaları və ya Panama kimi vergi cənnətlərinə ötürmüşdür.

Yeni vergi cənnətləri ortaya çıxdıqdan sonra beynəlxalq səviyyədə aktivlərin idarəetmə çarxında da dəyişikliklər meydana gəlmişdir. Bu gün artıq investisiyalar, əsasən, banklar tərəfindən deyil, investisiya fondları vasitəsilə həyata keçirilir. Həmin fondlar əvvəlcə yığım sahiblərinin pullarını bir yere toplayır, sonra isə toplanan pulları dünyanın müxtəlif ölkələrində investisiya edirlər. Bu investisiya fondlarının əksəriyyəti isə artıq İsveçrədə deyildir. Belə ki, bu gün investisiya məqsədilə ən çox istifadə edilən investisiya fondları, qəyyumluq xidməti göstərən qurumlar və ya uydurma şirkətlər vergi cənnətləri olan Lüksemburq, İrlandiya, Sayman və Virciniya adalarındadır. Bu yolla hesablarını gizləyən müştərilər investisiya fondları üzərindən də heç bir vergi ödəmədən gəlir əldə edirlər.

dövrə Honqkonq, Sinqapur, Jersey, Lüksemburq və Bahamlar kimi yeni aktivlərin idarə edilməsi mərkəzləri formalaşmışdır. Bütün bu vergi cənnətləri müştərilərinə gəlir, vərəsəlik və əmlak vergisindən yayınma imkanı verir. Əgər 1920–1970-ci illər arasında Avropada vergidən yayınmaq istəyən zənginlər İsveçrəyə üz tuturdularsa, 1980-ci illərdən sonra onların mühüm bir hissəsi Avropada, Asiyada və Karib adalarında yerləşən yeni ofşor mərkəzlərə yönəlməyə başlamışdır. Xarici ölkələr İsveçrəyə bank hesablarının gizliliyini aradan qaldırmaq yönündə təzyiqlərini gücləndirdikcə, İsveçrə bankirləri də bəsit mühasibat oyunları ilə bu hesabları kağız üzərində Sürixdən, Cenevrədən Honqkonq və digər vergi cənnətlərinə keçirməyə başlamışdır. Başqa sözlə, yeni vergi cənnətləri İsveçrəyə rəqib olmaqdan daha çox, onunla bu sahədə bir növ kooperasiya əlaqələrinə

Vergi cənnətlərində toplanan aktivlərin və gizli bank hesabları vasitəsilə vergidən yayınmaların miqyasını müəyyən etmək çox çətin məsələ olsa da, bu istiqamətdə dolayı metodlara əsaslanan bir sıra tədqiqatlar mövcuddur və bunlar arasında Berkeleydəki Kaliforniya Universitetinin professoru Gabriel Zucmanın apardığı tədqiqatlar xüsusilə diqqəti cəlb edir.

Zucman ən son 2015-ci ildə nəşr etdirdiyi "Vergi cənnətləri: millətlərin gizli zənginliyi" adlı kitabında (bax: <http://gabriel-zucman.eu/hidden-wealth/>) dünya üzrə ev təsərrüfatlarına aid olan maliyyə kapitalının 8%-nin – 5,8 trilyon avro həcmində vəsaitin vergi cənnətlərində saxlandığını qeyd edir. Bu vəsaitlərin 30%-i İsveçrədə (1,8 trilyon avro), 70%-i isə (4 trilyon avro) digər vergi cənnətlərində saxlanılır. Onun hesablamalarına görə, bu vəsaitin təxminən 4,7 trilyon avrosu vergi orqanlarına, ümumiyyətlə, bəyan edilmir. Bütövlükdə bəyan edilməyən bu vəsaitlərə görə yayındırılan vergi məbləği isə 130 milyard avrodur ki, bunun da 50 milyard avrosu Avropa ölkələrinin payına düşür.

Dünya iqtisadiyyatında

vergi cənnətlərinin mövcudluğu xüsusilə də inkişaf etmiş ölkələrə ikiqat zərər vurur. Belə ki, bu dövlətlərin bir tərəfdən vergidən yayınma hesabına gəlirləri azalır, digər tərəfdən isə vergi cənnətlərinə qaçmasın deyə kapitala tətbiq edilən vergi dərəcələrini ya ciddi şəkildə azaldırlar, ya da tamamilə aradan qaldırırlar. Bu baxımdan son dünya maliyyə böhranından sonra G-20 və OECD çərçivəsində bank hesablarının gizliliyinə təminat verən vergi cənnətləri ilə mübarizə yenidən dünyanın gündəminə gətirilmişdir. Ancaq bu istiqamətdə istər milli, istərsə də beynəlxalq səviyyədə bir sıra təşəbbüslər həyata keçirilsə də, reallıqda vergi cənnətlərini vergi orqanları ilə əməkdaşlığa məcbur edəcək ciddi bir mexanizm hələ qurula bilməmişdir.

Dünya üzrə ev təsərrüfatlarına aid olan maliyyə kapitalının 8%-nin, başqa sözlə, 5,8 trilyon avro həcmində vəsaitin vergi cənnətlərində saxlandığı qeyd edilir. Bu vəsaitlərin 30%-i İsveçrədə (1,8 trilyon avro), 70%-i isə (4 trilyon avro) digər vergi cənnətlərində saxlanılır.

Gabriel Zucman hesablamalara görə bu vəsaitin təxminən 4,7 trilyon avrosu vergi orqanlarına ümumiyyətlə, bəyan edilmir. Bütövlükdə, bəyan edilməyən bu vəsaitlərə görə yayındırılan vergi məbləği isə 130 milyard avrodur ki, bunun da 50 milyard avrosu Avropa ölkələrinin payına düşür.

AZƏRBAYCANDA BEYNƏLXALQ PUL KÖÇÜRMƏLƏRİ BAZARININ

i.e.n., dos. Azər Babayev

Beynəlxalq pul köçürmələri dünya miqyasında ən çox ehtiyac duyulan maliyyə xidmətlərindəndir.

Beynəlxalq pul köçürmələrinin məcmu dövriyyəsi sürətlə artır.

VƏZİYYƏTİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

DÜNYA BANKININ HESABLAMALARINA GÖRƏ, 2015-Cİ İLDƏ BEYNƏLXALQ PUL KÖÇÜRMƏLƏRİNİN HƏCMİ 2014-CÜ İLİN MÜVAFİQ GÖSTƏRİCİSİNDƏN 2% AZ OLSA DA, 2005-Cİ İLDƏKİNDƏN 2 DƏFƏ, 1995-Cİ İLDƏKİNDƏN İSƏ 6 DƏFƏ ARTIQ OLMUŞDUR.

Yalnız 1998, 2009, 2015 və 2016-cı illərdə global ÜDM və ticarətin dinamikasındakı ləngimə, dünya neft qiymətlərinin kəskin sabitsizliyi fonunda beynəlxalq pul köçürmələrinin də dinamikasında geriləmələr baş vermişdir.

Beynəlxalq pul köçürmələrinin ümumdünya dinamikasının sabit və yüksək olmasının bir neçə səbəbini göstərmək olar:

Azərbaycanda belə bir infrastrukturun fəal şəkildə formalaşması Milli Ödəniş Sistemi (MÖS) hüdudlarında baş verir. MÖS pul köçürmələri operatorlarının, ödəniş agentlərinin, ödəniş infrastrukturunu xidmətlərinin operatorlarının və ödəniş sistemləri operatorlarının məcmusu kimi səciyyələndirilə bilər. Azərbaycanın MÖS-i 1990-cı illərin ikinci yarısında yaranmağa başladı. 1998-ci ildə Milli Ödəniş Şurasında Milli Ödəniş Sisteminin yaradılmasının konseptual əsasları və strategiyası hazırlanmışdır. O vaxtdan indiyə kimi keçən illər ərzində Azərbaycanın MÖS-i ardıcıl olaraq

Pul köçürmələri

Ən böyük göndərən ölkələr sırasında əmək miqrasiyası axınlarının ünvanlarından olan ABŞ və digər Qərb ölkələri (Birləşmiş Krallıq, Kanada, Almaniya, Fransa, Lüksemburq, İtaliya, İspaniya, Avstraliya) ilə yanaşı, Səudiyyə Ərəbistanı, Küveyt, Qətər, BƏƏ kimi neft nəhənglərini və Rusiyanı görürük.

Ən böyük qəbul edən ölkələr sırasına Dünya Bankı, 2017-ci ilin nəticələrinə görə, Hindistan, Meksika, Filippin, Misir, Nigeriya, bir çox digər inkişaf etməkdə olan ölkələri daxil etmişdir. Hətta Çin də bu siyahıdadır (11 yer). MDB ölkələrinə gəldikdə, Rusiya (22 yer), Ukrayna (28), Qırğızıstan (31), Gürcüstan (43), Azərbaycan (44), Ermənistan (52), Tacikistan (54), Belarus (55), Qazaxıstan (63) bu siyahıdadır.

Pul köçürmələri bazarı, o cümlədən onun beynəlxalq seqmenti hər bir ölkənin iqtisadi durumunun əsas göstəricilərindəndir. Konkret ölkənin beynəlxalq pul köçürmələrində iştirakı onun qlobal iqtisadi sistemlə həmahəng inkişafına dəlalət etməklə yanaşı, həmin ölkənin iqtisadiyyatının zəif yerlərini də üzə çıxarır. Yaxşı məlumdur ki, miqrant axınlarının böyük hissəsi rəsmiyyətdən kənar baş verdiyindən qəbul edən ölkələrin iqtisadiyyatında kriminal fəaliyyətin miqyasları artır və başqa fəsadlara da yol açılır. Dövlət tərəfindən miqrant axınlarına nəzarətin səmərəliliyinin yüksəldilməsi baxımından xaricdən gəlmişlərin qazanlarının tam həcmdə leqallaşması aktual problemlərdən biridir. Beynəlxalq pul köçürmələrinin həcmələrinin sürətlə artması həm milli, həm də qlobal miqyaslarda pul axınlarının keyfiyyətli infrastrukturunun təmin edilməsini labüd edir.

təkmilləşdirilir.

Bu zəmində

Azərbaycanda

pul köçürmələri, o

cümlədən beynəlxalq

pul köçürmələri xid-

mətləri də inkişaf edir.

Tam əminliklə söyləmək olar

ki, beynəlxalq pul köçürmələri

maliyyə xidmətləri bazarının ən

dinamik inkişaf edən seqmentidir.

Burada həlledici amil bu növ xidmətlərin

durmadan elektronlaşmasıdır.

Azərbaycanın ilk beynəlxalq pul

köçürmələri sistemi 2007-ci ilin oktyabrında

yaradılmış Caspian Money Transfer olmuşdur.

Elə həmin 2007-ci ildə Kapital Bank ASC-nin

"Xəzri" sürətli pul köçürmələri sistemi fəaliyyətə

başladı. Ölkədaxili köçürmələr üçün nəzərdə tutulsa

da, "Xəzri"dən bank hesabı açmadan fiziki şəxslər

arasında beynəlxalq sürətli pul köçürmələrindən ötrü

də istifadə olunur. "Xəzri" sisteminin imkanlarından və

xidmətlərindən təkcə Azərbaycandakı banklarda deyil, həm

Pul köçürmələri

də Rusiya, Gürcüstan, Ukrayna və Tacikistandakı banklarda yerləşən 3,5 min xidmət məntəqələrində faydalanmaq olar.

2012-ci ildə "Azərpoçt" MMC MDB məkanında ilk dəfə STEFI (Secured Transfer of Electronic Financial Information) təcili pul köçürmələri sistemini tətbiq etdi. Beynəlxalq poçt köçürmələrinin kağız formatından elektron formatına keçməsinə mümkün etmiş STEFI elektron poçt köçürmələri sistemi Ümumdünya Poçt İttifaqı (Universal Postal Union – UPU) tərəfindən yaradılmışdır. Onun tətbiqi milli poçt operatoruna təcili pul köçürmələri ilə bağlı bütün əməliyyatları elektron formatda 30 dəqiqə ərzində və mövcud tariflər çərçivəsində etmək imkanı yaratdı. STEFI sistemine qoşulmaqla Azərbaycan Respublikası Rusiya, Ukrayna, Belarus, Qazaxıstan, Gürcüstan, Moldova və BƏƏ ilə təcili pul köçürmələri etmək imkanı əldə etmiş oldu. 30 dəqiqədə ərzində edilən təcili pul köçürməsi 3 saat daxilində alıcısına çatdırılır. Bu növ köçürmələrin göndərilməsindən olan gəliri milli poçt operatoru əldə edir.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankın saytındakı tədiyə balansları statistikasına müraciət etdikdə Azərbaycana daxil olan beynəlxalq pul köçürmələrinin aşağıdakı dinamikasını görürük.

Son 8 ilin dinamikasından görüldüyü kimi, 2012-ci ildən başlayaraq ölkəyə daxil olan beynəlxalq pul köçürmələrinin həcmi enmə trendini nümayiş etdirir. Lakin 2017-ci ildə artım 1,8 dəfə olmuşdur və bu dinamika 2018-ci ildə də

davam etmişdir. Cari ilin yanvar-iyun ayları üçün ölkəyə göndərilən pul baratlarının həcmi 15,8% artmışdır. Ehtimal etmək olar ki, Azərbaycana pul köçürmələrinin həcmiminin son 1,5 il ərzində artmasına azərbaycanlıların fəaliyyət göstərdiyi ölkələrdəki iqtisadi durumun yaxşılaşması öz təsirini göstərir.

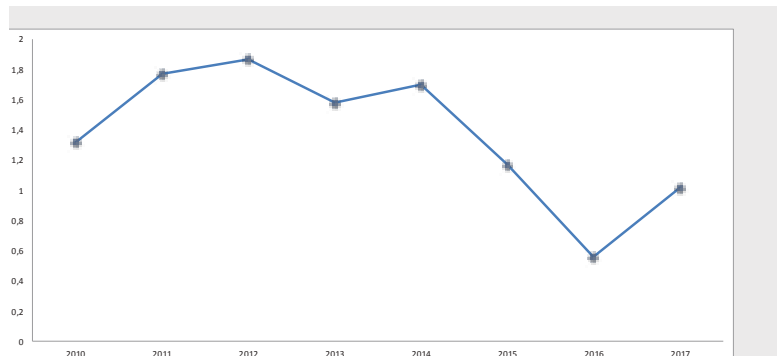
Azərbaycandan edilən beynəlxalq pul köçürmələrinin statistikasına gəldikdə, Mərkəzi Bankın saytındakı materiallarda yalnız 2017-ci və 2018-ci ilin ilk iki rübü üçün müvafiq göstəricilərinə rast gəlinir. Məlum olur ki, ölkədən çıxarılan pul baratlarının həcmi 1,4 dəfə azalaraq \$342,9 mln. olmuşdur. Ölkədən pul köçürmələrinin azalmasının səbəbi kimi valyuta rejiminin sərtləşməsi göstərilir. 2018-ci ilin ilk yarısının nəticələrinə görə, ölkədən çıxarılan pul baratlarının həcmi isə 4,3% artaraq \$170,2 mln. olmuşdur.

Azərbaycanlıların ən çox çalışdığı dövlətlərdən olan Rusiya Federasiyasının Mərkəzi Bankının açıqladığı məlumatdan aydın olur ki, 2017-ci ilin nəticələrinə görə Rusiyadan edilən beynəlxalq pul köçürmələrinin ünvanlandığı ilk 10 ölkə arasında Azərbaycan yoxdur.

Rusiyadan edilən pul köçürmələrini qəbul edən MDB dövlətləri arasında Azərbaycan 2016 və 2017-ci illərin yekunlarına görə 5-ci sırada olmuşdur. Artım 20%-dən çoxdur.

Hal-hazırda Azərbaycan ərazisində fəaliyyət göstərən bankların mütləq əksəriyyəti beynəlxalq pul köçürmələri bazarının iştirakçılarıdır. Onlar istənilən şəxsə Western

Şəkil 1. 2010 – 2017-ci illərdə Azərbaycana göndərilən pul baratlarının həcmi (mlrd. doll)

Union, Contact, Blizko, Zolotaya Korona, Forsaj, UPT, Monex kimi təcili pul köçürmə sistemlərinin imkanlarından yararlanmağı təklif edir və bundan ötrü bütün şəraiti yaradır.

Azərbaycanda beynəlxalq pul köçürmələri bazarının perspektivləri ilə əlaqədar isə aşağıdakıları söyləyə bilirik:

a) Yerli bazarın inkişaf trendi qlobal bazarın inkişaf meyillərinə uyğun formalaşacaq. Miqrantların hədəfi olan ölkələrdə sosial-iqtisadi durum müsbətə doğru dəyişdikcə qlobal pul köçürmələri bazarının da genişlənməsini gözləmək olar. Hər halda Dünya Bankının gözləmələri müsbətdir.

“

Azərbaycanın ilk beynəlxalq pul köçürmələri sistemi 2007-ci ilin oktyabrında yaradılmış Caspian Money Transfer olmuşdur.

b) Yerli bazarın inkişaf trendi Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının bəyan edilmiş hədəflərinə nə dərəcədə çatmasından asılı olaraq formalaşacaq. İnkişaf göstəricilərinin yüksəlməsi ölkəmizə xarici miqrasiyanın da artmasına şərait yaratmış olar. Hərçənd ki, Dövlət Miqrasiya Xidməti əmək miqrantlarının ölkəmizə cəlb olunmasını hər il üçün təyin olunan kvotalarla dəqiq məhdudlaşdırır. Məsələn, 2016-cı ildə kvota 12 min nəfər müəyyən edilmişdirsə, 2018-ci il üçün bu rəqəm

7,3 min səviyyəsindədir. Müqayisə üçün deyək ki, Türkiyə DİN-nin Baş miqrasiya xidmətinin elan etdiyi məlumata görə, 2005–2016-cı illər ərzində qardaş ölkədə yaşamaq hüququ 39.184 Azərbaycan vətəndaşına verilmişdir. Bu statistikada Azərbaycan İraq və Suriyada sonra 3-cüdür.

c) Azərbaycanda beynəlxalq pul köçürmələri bazarının inkişaf perspektivləri rəqəmsal texnologiyaların təkmilləşməsi prosesinin gedişindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Xüsusilə elektron pul köçürmələri sistemlərinin təklif etdiyi texnologiyaların imkanlarının (o cümlədən daha təkmil xidmət və məhsullar müstəvisində) genişlənməsi və bu imkanlardan istifadənin sadələşməsi və

ucuzlaşmasını qeyd etmək olar. Beynəlxalq pul köçürmələri praktikasının texnoloji əsasının təkmilləşməsi köçürmələr sahəsində fəaliyyət göstərən qurumların da biznesinin inkişafına zənginləşməsi, şaxələnməsi baxımından müsbət təsir göstərmiş olar.

d) Sırf saldo baxımından ölkəmizə ünvanlanan və ölkəmizdən göndərilən köçürmələrin nisbəti birinci axının tərəfində qalmaqda davam edəcək.

Yekun olaraq, bir tövsiyəmiz də var. Fikrimizcə, Azərbaycan Mərkəzi Bankı həm ölkədaxili, həm beynəlxalq pul köçürmələri sahəsinin məzmunca zəngin informasiyalı dövrü icmallarını hazırlamaqla Azərbaycan cəmiyyətinə gözəl töhfə vermiş olardı.

AZƏRBAYCANDA ÖDƏNİŞ SİSTEMLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankının verdiyi tərifə əsasən, ödəniş sistemləri – alətlər toplusu, bank qaydaları və pul dövriyyəsinin təşkil edilməsi üçün banklararası maliyyə transfer sistemlərindən ibarətdir.

i.e.n., dos. Zöhrab İbrahimov

16 fevral 2001-ci ildə Mərkəzi Bank tərəfindən Dünya Bankının İnstitusional Quruculuğa Texniki Yardım Layihəsi çərçivəsində SWIFT sisteminə əsaslanan Real Vaxt Rejimində Banklararası Milli Hesablaşmalar Sistemi AZİPS yaradılaraq istismara verilmişdir.

Xırda Ödənişlər üzrə Hesablaşma Kliring Sistemi (XÖHKS) 22 dekabr 2002-ci ildə istismara verilmişdir. Bu pərakəndə ödənişlər üzrə sistemdir və milli

telekommunikasiya şəbəkəsi əsasında fəaliyyət göstərir.

Kütləvi Ödənişlər üzrə Mərkəzləşdirilmiş İnformasiya Sistemi (KÖMİS) 11 iyul 2008-ci ildə istismara verilmişdir. 2013-cü ilin oktyabr ayında KÖMİS-in platformasında Hökumət Ödəniş Portalı yaradılmışdır.

2005-ci ilin yanvar ayında Mərkəzi Bankın strukturunda departament statuslu Prosesinq Mərkəzi

Nağdsız ödəniş mühiti genişlənməmişdir

2017-Cİ İLDƏ M₀
PUL AQRƏQATININ
M₂ PUL AQRƏQATINA
NİSBƏTDƏ HƏCMI
60% TƏŞKİL ETMİŞDİR

yaradılmışdır. Prosessinq Mərkəzi 2006-cı ilin iyul ayında 18 kommersiya bankının idarəçiliyinə verilmiş və bu platformada Milli Kart MMC təsis olunmuşdur. Hazırda ölkəmizdə Milli Kartdan başqa, Azeri Card və Kapital Card kimi prosessinq mərkəzləri də fəaliyyət göstərir.

Göründüyü kimi, ölkəmizdə hesablaşmaların, pul köçürmələrinin həyata keçirilməsindən, ödəniş kartlarının emissiyasından ötrü müvafiq infrastruktur, yəni ödəniş sistemləri və prosessinq mərkəzləri yaradılmış və onların sabit fəaliyyəti təmin olunmuşdur.

Bu yaxınlarda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə "2018-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı" təsdiq olunmuşdur. Dövlət Proqramının strateji məqsədi vətəndaş, biznes subyektləri və dövlət strukturları arasında nağdsız ödəniş mühitinin xeyli genişlənməsi, nağd dövriyyənin həcmnin minimuma endirilməsi və nəticədə bank sektorunun maliyyə resursları bazasının gücləndirilməsidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2005-2014-cü illər ərzində ölkənin iri valyuta gəlirlərinin dövlət investisiyalarına transformasiyası, nəticədə biznes və istehlak xarakterli tələbin genişlənməsi, o cümlədən iqtisadi artımla bağlı optimist gözləntilər bank xidmətlərinə tələbi də xeyli artırmışdır. Bank sektoru daxili və xarici resursların səfərbər olunması hesabına iqtisadiyyatın maliyyələşməsində aktiv iştirak etmişdir. Bu dövrdə bank sisteminin aktivlərinin qeyri-neft ÜDM-nə olan nisbəti 77 faizə çatmış, kredit qoyuluşlarının orta illik artımı 19 faizdən çox, depozit və əmanətlərin orta illik artımı isə 33 faizə yaxın olmuşdur. Lakin bütün bu pozitiv göstəricilərə baxmayaraq, nağdsız ödəniş mühiti genişlənməmişdir. Belə ki, M₀ pul

Pul köçürmələri

aqrəqatının, yəni banklardan kənarında nağd vəsaitlərin M₂ pul aqrəqatına nisbətdə həcmi 2005-ci ildə 68,7 faiz, 2010-cu ildə 65,7 faiz, 2014-cü ildə 58,2 faiz, 2017-ci ildə isə 60 faiz təşkil etmişdir. Son 13 il ərzində vəziyyət, demək olar ki, dəyişməmiş və nağd dövriyyə çox cüzi azalmışdır.

Təhlillər göstərir ki, bütün dünyada rəqəmsal iqtisadiyyatın payı ÜDM-də get-gedə artır. Son 6-7 il ərzində 20-lər Qrupuna daxil olan ölkələrin hamısında rəqəmsal iqtisadiyyatın ÜDM-də çəkisi bir neçə faiz bəndi artmışdır.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın və ödənişlərin artmasının səbəblərindən biri maliyyə-bank sferasında blokçeyn texnologiyaları əsasında yerinə yetirilən müxtəlif layihələrin reallaşdırılması olmuşdur.

Azərbaycanın bank sisteminə həyata keçirilən xidmətlərin keyfiyyətinin artırılması, müştəri məmnunluğunun yüksəldilməsi məqsədilə Mərkəzi Bank ilk dəfə olaraq pilot Blokçeyn platforması üzərindən layihənin reallaşdırılmasına başlayıb. Məqsəduyğundur ki, layihə tamamlanandan sonra da davam etdirilsin.

Hazırda dünyanın 32 ölkəsində "Instant Payment System", "Fast Payment System" adlanan ani ödəniş sistemləri tətbiq edilir, 16 ölkədə isə bunların tətbiqinə hazırlıq görülür. Fikrimizcə, rəqəmsal ödənişlərin inkişafından ötrü bu sistemlərin tətbiqinə hazırlaşan ölkələrlə istənilən formatda əməkdaşlıq Dövlət Proqramının uğurlu icrasına zəmin yaradardır.

AZƏRBAYCANDA ELEKTRON PULLARIN İSTİFADƏSİ

i.ü.f.d.Təhmasib Hüseynov

VƏ TƏNZİMLƏNMƏSİ PROBLEMLƏRİ

Azərbaycanda maliyyə sabitliyinin formalaşması respublikamızın ən mühüm iqtisadi uğurlarından biridir. Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsində ölkəmizdə maliyyə inklüzivliyinin gücləndirilməsi əsas hədəflərdən biridir. Bu sahədə elektron ödəniş sistemlərinin innovativ texnologiyalarla inkişaf etdirilməsi mühüm vasitə hesab edilir.

Son onilliyin mühüm maliyyə fenomenlərindən biri bitcoin kriptovalyutasıdır. Başlanğıcı 2009-cu il hesab edilən bu elektron valyuta reallaşdırıldı və bir istifadəçinin hesabından digər istifadəçinin hesabına köçürüldü. Bitcoin istifadəçilər tərəfindən kompüterlərdə elektron qaydada reallaşdırılır. 2009-cu ilin sonunda bu valyutanın məzənnəsi 1 dollara 700–1600 vahid təşkil edirdi və NewLibertyStandard resursunda nəşr olunurdu.

Hesablama sxemi sadə idi. Əsas kimi kompüterin prosessorunun orta gücü qəbul edilir, elektrik enerjisinin qiymətinə vurulur və saytın yaradıcısı tərəfindən reallaşdırılan bitcoinlərin sayına bölünür.

Bitcoinlə ilk əməliyyat 2010-cu ilin mayında qiyməti 25-30 dollar arasında olan pitsa 10000 (on min) bitkoinə alınması oldu.

2011-ci ildə MtGox birjası yarandı və bitkoini adi pullara dəyişmək mümkün oldu.

Azərbaycan öz virtual valyutasını hazırlamaq imkanlarını müəyyən etməlidir

G-20 qrupunun 2018-ci ilin mart ayındaki görüşündə Argentina mərkəzi bankının müdiri bitkoinlə nə etmək lazım olması tövsiyələrin hazırlanmasının zəruriliyini bildirib. İtaliya Mərkəzi Bankının müdiri həmin görüşdə bildirib ki, kriptovalyuta risk yaratsa da, qadağan edilməsinə ehtiyac yoxdur. G-20 ölkələrinin maliyyə tənzimlənməsi üzrə qlobal müşahidəçi Maliyyə Sabitliyi Şurası (Financial Stability Board) bəzi ölkələrin elektron pulları önləmək çağırışlarına ehtiyatla yanaşdığını qeyd edib. Həmçinin şuranın sədri Mark Carney martın 18-də yazdığı məktubda bildirir ki, Maliyyə Sabitliyi Şurasının qiymətləndirməsinə görə, kriptoaktivlər indiki vaxtda qlobal maliyyə sabitliyinə risk yaratmır.

Elektron pulların qanuni ödəniş vasitəsinə çevrilməsi bir qədər mürəkkəb məsələdir. Çünki pullar hər bir ölkənin monetar siyasətinin əsasını təşkil edir. Elektron pulların BVF-nin direktoru Christine Lagarde elektron pulların "pul yuma" və terrorizmin maliyyələşməsi vasitəsi olma potensialına diqqət yetirməklə əməkdaşlığı genişləndirməyə çağırır və o, ənənəvi maliyyə sektorunda olduğu kimi, istehlakçıların qorunması

siyasətinə ehtiyac olduğunu bildirib.

Sürətlə dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya edən Azərbaycanda da bitkoinin maliyyə sahəsində roluna diqqət yetirmək zəruridir. Fikrimcə, Azərbaycanda qanuni ödəniş vasitəsi manat olduğu üçün elektron valyutalar da xarici valyutalar kimi tənzimlənməlidir. Lakin bir məsələ diqqətdə saxlanmalıdır ki, bitkoin adi valyutalardan fərqli olaraq heç bir ölkənin mərkəzi bankı tərəfindən qəbul edilmir. Ona görə etibarlılıq məsələsi sual altında qalır.

Özəl pulun müasir forması olan elektron pulların texnoloji xüsusiyyətləri və qlobal əməliyyat şəbəkələri onları nisbətən

təhlükəsiz, şəffaf və sürətli vasitəyə çevirir. Gələcək inkişaf üçün yaxşı perspektivləri olan bu pullar suveren valyutaların və mərkəzi bankların dominant mövqeyinə qarşı uduşlu mövqedə ola bilməz. Lakin maliyyə sahəsindəki digər yeniliklər kimi, elektron pullar anonimliyi və fəvqəlsərhəd xüsusiyyətinə görə maliyyə tənzimləyicilərinə problem yaradır.

Fikrimcə, elektron pulların sürətli vasitə olması mərkəzi bankların öz nəzarətlərində olan elektron pullar yaratması ideyasını gündəmə gətirə bilər. Azərbaycan da bu sahədə gecikməməli və öz virtual valyutasını hazırlamaq imkanlarını müəyyən etməlidir.

Eyni zamanda dünyada dövriyyədə olan elektron pulların mənfi təsirlərinə yol verməmək üçün həmin elektron pulların xarici valyuta statusunda tanınması, həmin pullara sahib və hesabı olanların hesabatlılığı sahəsində qanunverici aktlar hazırlanmalıdır.

Anonimlik xüsusiyyətindən sui-istifadənin qarşısının alınması vacibdir.

Hazırda elektron pullarla forex bazarına oxşar əməliyyatlar aparılır və qazanc əldə edilir. Fikrimcə, Vergi Məcəlləsində bu məsələnin maliyyə fenomeni olması nəzərə alınmalı və xüsusi qaydada vergiyə cəlb olunması məsələsi qoyulmalıdır.

ELEKTRON PULLARIN ANONİMLİK XÜSUSİYYƏTİNDƏN SUI-İSTİFADƏNİN QARŞISININ ALINMASI VACİBDİR

SWIFT-ə

müəllim Əbdülkərim Sadıqov

ALTERNATİV VARMİ?

Bu suala cavab tapmağın yolu, əvvəla, bu sistemin tam olaraq nə olduğunu, nə işə yaradığını araşdırmaqdan keçir.

SWIFT (İngilis dilində Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication – Ümumdünya Banklararası Maliyyə Telekommunikasiya Cəmiyyəti) məlumat ötürülməsi və ödənişlərin həyata keçirilməsi üçün beynəlxalq banklararası sistemdir. Hal-hazırda bu təşkilat özündə 209 ölkədə 9700-dən artıq bankı birləşdirir. Təşkilatda üzv olan qurumların ümumi sayı isə 11000-dən çoxdur. Hal-hazırda gün ərzində SWIFT şəbəkəsi vasitəsilə cəmi məbləği 8 trl. ABŞ dolları təşkil edən 10 milyon maliyyə məlumatı ötürülməkdədir. Hazırda SWIFT Sisteminə əsaslanan ödəniş sistemi banklararası nağdsız hesablaşmaların dünya həcmnin 60 faizindən çoxunu təmin edir. Qeyd etmək lazımdır ki "böyük

yeddiliyə" daxil olan beş ölkə öz Milli ödəniş sistemlərini məhz SWIFT bazası üzərində qurublar. Habelə SWIFT şəbəkəsi dövlətdaxili hesablaşmalar zamanı da istifadə edilir. Məsələn, ABŞ-da bu aparılan əməliyyatların dördü birhissəsini təşkil edir. Yəni bəhs etdiyimiz anlayış bütün dünyanın maliyyə şəbəkəsini əhatə edən təkmil bir sistemdir. Bu sistemin dünya maliyyə sistemindəki funksiyası nədən ibarətdir? SWIFT faktiki olaraq bütün dünyada ölkələrarası pul hərəkəti üçün vahid elektron platformadır.

Diqqəti cəlb edən əsas məqam isə bu əməliyyatların əhəmiyyətli hissəsinin ABŞ dolları ilə həyata keçirilməsidir.

SWIFT-lə

Əməliyyatların əhəmiyyətli hissəsi ABŞ dolları ilə həyata keçirilir

ki, 2011-ci il 11 sentyabr hadisələrindən sonra ABŞ Xəzinə Nazirliyinin SWIFT-in informasiya sistemində daxilolma imkanı əldə etmişdir. Əslində, məqaləyə adını verən sualın yaranma səbəbi də məhz bu qeydlə bağlıdır. Çünki ABŞ həm əməliyyatların əhəmiyyətli hissəsinin dollarla həyata keçirilməsi, həm də bu bazaya çıxış imkanının olması ilə əlaqədar bu sistemin işləyişində həlledici təsir gücünə malikdir. ABŞ hökumətinin maliyyə təşkilatları məhz bu imkandan istifadə edərək müxtəlif ölkələrə qarşı iqtisadi sanksiyalar tətbiq edilən ölkələrin banklarının həmin sistemdəki fəaliyyətini məhdudlaşdırmaqla bu

ölkələrin Avropa və Asiya ölkələri ilə iqtisadi münasibətlərinə də məhdudiyətlər yaradır. Bu isə yalnız sanksiyalara məruz qalan ölkələrdə yox, sanksiya tətbiq edilən ölkələrlə əməkdaşlıq etmək istəyən ölkələri də SWIFT sisteminə alternativ bir variant haqqında fikirləşməyə vadar edir. Bu realıq yalnız banklar və maliyyə təşkilatlarının rəhbərlikləri tərəfindən yox, artıq Avrasiya məkanında ayrı-ayrı hökumət rəsmiləri tərəfindən də dəfələrlə etiraf edilmişdir.

Rusiyada artıq bu sistemə alternativ yaradılması istiqamətində ilk cəhd edilmişdir. Gələcəkdə SWIFT-ə alternativ olması məqsədilə yaradılan TASS sistemi artıq Rusiyada daxili pul köçürmələri üçün

geniş şəkildə tətbiq edilir. Lakin beynəlxalq pul köçürmələri üçün ümumi sayı 600-dən çox olan Rusiya bankları hələ də SWIFT sistemindən istifadə edir.

Braziliya, Rusiya, Çin, Hindistan və Cənubi Afrika Respublikasının iştirakı ilə yaradılan BRICS-in gələcəkdə SWIFT-ə alternativ bir şəbəkəyə çevrilməsi istiqamətində də addımlar atılmaqdadır.

Bu 5 ölkə tərəfindən yalnız ABŞ yox, Avropanın da təsir imkanının olmadığı bir beynəlxalq köçürmə sistemi formalaşdırmaq istiqamətində fəaliyyətlər davam etməkdədir.

Xüsusilə son dövrlərdə "Blockchain" sisteminin gələcəkdə SWIFT-ə alternativ ola bilməsi məsələsi müzakirə obyektinə çevrilmişdir.

Bu sistemin SWIFT-lə müqayisədə əsas üstünlüyü əməliyyatların sürətli şəkildə həyata keçirilə bilməsindədir. Lakin təhlükəsizlik baxımından bu ödəniş sisteminin kifayət qədər sual doğuran məqamları mövcuddur.

SWIFT sistemində potensial alternativ olaraq qeyd olunan bütün sistemlərin ümumi cəhəti onların əhatə dairəsinin SWIFT-lə müqayisədə çox kiçik olmasıdır. Bu isə o deməkdir ki, bu gün qısamüddətli perspektivdə SWIFT sistemində hər hansı bir sistemin alternativ olması mümkün görünür. Lakin uzunmüddətli dövrdə SWIFT sisteminin də alternativlərinin yaranması istisna olunmur.

2017-Cİ İL 11 Sentyabr hadisələrindən sonra ABŞ xəzinə nazirliyi SWIFT-in informasiya sisteminə daxilolma imkanı əldə etmişdir.

DOLLARLAŞMA, AVROLAŞMA VƏ KİÇİK ÖLKƏLƏRİN RİSKLƏRİ

i.e.d., prof. Zahid Məmmədov

Mərkəzi bankların pul siyasətinin ümumi son məqsədi – qiymətlərin sabitliyinin təminatıdır. Pul siyasətinin əsas məqsədi sabit qiymət səviyyəsinin və ya sabit inflyasiya səviyyəsinin saxlanmasıdır. Makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsinin ən yaxşı üsulu nominal faiz dərəcəsi kimi pul siyasətinin belə alətindən istifadə ilə qiymətlərin sabitliyinin saxlanmasıdır.

Mərkəzi banklar valyuta siyasətini milli pul vahidlərinin bazar (tarazlıq) məzənnəsinin müdafiəsi üzrə həyata keçirirlər. Onların valyuta bazarındakı əsas rolu milli pulların kəskin kurs dəyişmələrinə yol verməməkdən, kursları bu və ya başqa sərhədlərdə saxlamaqdan ibarətdir. Valyuta siyasətinin bu və ya digər istiqamətləri Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilir və ölkəmizdə valyuta siyasətinin əsas istiqamətləri milli valyutanın məzənnəsinin sabitliyini qorumaq, onun dönerliyinin inkişaf etdirilməsi, daxili valyuta bazarının daha da inkişafının təmin edilməsi, həyata keçirilən valyuta əməliyyatlarının dairəsinin genişləndirilməsi, ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarının beynəlxalq standartlara uyğun səviyyədə qorumaq və artırılmasından ibarətdir.

03

Dollarlaşma pul əvəzəməsi şəklində, yəni alqı-satqı əməliyyatlarında manat əvəzinə xarici valyutadan istifadə olunmasıdır

Aktiv əvəzəməsi şəklində dollarlaşma isə maliyyə dollarlaşması – depozit və kredit dollarlaşması qismində ortaya çıxır

BEYNƏLXALQ TİCARƏTDƏ MİLLİ VALYUTALAR

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINDA DOLLARLAŞMA TRENDİ

Azərbaycan iqtisadiyyatında dollarlaşma proseslərinə 2001–2005, 2006–2007, 2008–2015-ci illəri (2015-ci il 21 fevraladək) və 2015-ci il 21 fevraldan sonra əhatə edən dörd fərqli trend çərçivəsində baxa bilərik:

Dollarlaşma (pul əvəzəməsi şəklində yəni alqı-satqı əməliyyatlarında manat əvəzinə xarici valyutadan istifadə olunması müştahidə olunur, xüsusilə mənzil və avtomobil bazarlarında müştahidə olunur. Aktiv əvəzəməsi şəklində dollarlaşma isə maliyyə dollarlaşması – depozit və kredit dollarlaşması qismində ortaya çıxır) ölkədə maliyyə sabitliyinin yaradılmasında, düzgün pul siyasətinin aparılmasında və daxili bazarın müdafiəsinin təmin olunmasında problemlər yaradır.

1. Onilliyin ilk beş ilində dollarlaşma indeksi yüksəlmiş və 2005-ci ilin sonunda özünün onillik üzrə ən yüksək qiymətinə (0,6) çatmışdır. Dollarlaşmadakı bu yüksəlmənin bir neçə sıra səbəbləri mövcuddur. Bu səbəblər sırasında dolların bahalaşması, 2004-cü ildən başlayan fiskal ekspansiyanın təsiri ilə, artıq 1996-cı ildən bu yana, demək olar ki, unudulmuş olan inflyasiya probleminin təkrar baş qaldırılması, hətə də milli valyutaya inamın nisbətən zəif olması, bum dövrünün astanasında

olan mənzil və avtomobil bazarlarında milli valyutadan az istifadə olunması və gəlirlərdəki artımdan asılı olaraq yığıma meyilliliyin yüksəlməsi.

2. 2006–2007-ci illərdə dollarlaşmada kəskin azalmanın olduğu aydın şəkilə görünür. 2007-ci ilin sonunda dollarlaşma indeksi özünün indiyə qədər aldığı ən aşağı qiymətə qərarlaşmışdır. Dollarlaşma azalmanın əsas səbəbi, heç şübhəsiz, 2006-cı ildə həyata keçirilmiş denominasiya siyasəti olmuşdur. Vətəndaş üçün qürur, yığım sahibləri üçün isə etibar və inam mənbəyinə çevrilən yeni manat, neft satışından ölkəyə irihəcmli xarici valyutanın daxil olmağa başlaması ilə dollara qarşı möhkəmlənmə trendinə keçdi ki, bu da dollarlaşmanın azalmasını paralelində gətirdi. Məhz bu dövrdən başlayaraq manatın möhkəmləndirilməsi prosesi başladı. Eyni zamanda artıq yeni manat həm yığım sahibləri üçün, həm də böyük həcmli alqı-satqılarda hesablaşma vahidi kimi daha əlverişli və daha rahat idi.

3. 2008-ci ildən 21 fevral 2015-ci ilədək dövrlərində dollarlaşmanın azalma trendinin zəif və qeyri-stabil artımla əvəz olunması ilə xarakterikdir. Qonşu ölkələrdə bir-birinin ardınca həyata keçirilən devalvasiyaların psixoloji təsirləri, xüsusilə 2008-ci ilin sonuncu və 2009-cu ilin ilk rübündə Azərbaycanda da bənzər addımın atılması gözləntilərini gücləndirmiş və dollarlaşmanın artması ilə nəticələnmişdir. 2009-cu ilin ikinci yarısından başlayaraq depozit dollarlaşması indeksinin aşağı düşməsinə xarici valyuta ilə depozitlərin nisbi azalması ilə yanaşı, manatla pul kütləsinin sürətlə artması da rol oynamışdır.

4. 2015-ci ildən AMB müəkkəb xarici iqtisadi mühit şəraitində fəaliyyət göstərmişdir. Dünya neft bazarında qiymətlərin aşağı düşməsi və ticarət tərəfdaşı olan bir sıra ölkələrdə iqtisadi artım perspektivlərinin pisləşməsi müşahidə olunmuşdur. Eyni zamanda tərəfdaş ölkələrin əksəriyyətində milli valyutaların ucuzlaşması baş vermişdir. Xarici iqtisadi mühitin birbaşa və dolayı təsirləri ilə valyuta bazarında xarici valyutaya tələb əhəmiyyətli artmışdır. 2014-cü ilin sonlarından etibarən global əmtəə bazarlarında enerji daşıyıcılarının qiymətlərinin kəskin aşağı düşməsi, eyni zamanda ölkəmizin əsas ticarət tərəfdaşlarında devalvasiya meyllərinin güclənməsinin psixoloji təsiri daxili valyuta bazarında xarici valyutalara, xüsusilə ABŞ dollarına tələbi yüksəltmişdir. Xarici valyutaya tələbin yüksəlməsi daxili valyuta bazarının hər iki segmenti – nağd və qeyri-nağd valyuta bazarları üzrə müşahidə olunmuşdur. 2015-ci ildə valyuta bazarının ümumi həcmi ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2,4 dəfə artmışdır. Əməliyyatların 91%-i ABŞ dollarında, qalan 9%-i isə digər valyutalarda aparılmışdır.

DEDOLLARLAŞMA PROSESLƏRİNİN STİMULLAŞDIRILMASI

Hal-hazırda Azərbaycanda əhəlinin banklardakı əmanətlərinin dollarlaşma səviyyəsi 2018-ci il iyunun 1-nə 62,9% təşkil edib.

Bank riskləri və dollarlaşma səviyyəsini azaltmaq məqsədilə Əmanətlərin Sığortalanması Fonduna üzv banklar üzrə qorunan əmanətlərin illik faiz dərəcəsi yüksəldilmişdir

səviyyəsində azalma davam edir. Milli valyutada cəmi əmanət və depozitlər 10,9% artıb. Xarici valyutada isə 5,2% azalıb. Nəticədə, fiziki şəxslərin əmanətləri üzrə dollarlaşma ilin əvvəlindəki 66,5%-dən 62,4%-ə enib.

NƏTİCƏ

Mərkəzi Bankın pul və məzənnə siyasəti 2018-ci ildə də qiymət sabitliyinin təmin edilməsinə yönəldilib. 2018-ci ildə tədiyə balansının yaxşılaşması şəraitində ölkənin valyuta daxilolmalarının artması valyuta bazarında vəziyyətin stabilləşməsi üçün əlverişli zəmin yaratdı. Valyuta bazarında təklifin tələbi üstələməsi şəraitində manat ilin əvvəlindən 4% möhkəmlənmiş və bu isə inflyasiya gözləntilərinə və dollarlaşmaya azaldıcı təsir göstərmişdir.

Dedollarlaşma proseslərinin stimullaşdırılması məqsədilə Mərkəzi Bankın İdarə Heyətinin 3 mart 2016-cı il tarixli qərarı ilə məcburi ehtiyat norması banklar tərəfindən xarici valyutada cəlb edilmiş öhdəliklər üzrə 0,5%-dən 1%-ə yüksəldilmiş, qeyri-rezident maliyyə sektoru qarşısında öhdəliklər və beynəlxalq maliyyə institutları ilə hesablaşmalar üzrə isə 0,5%-dən 0%-ə endirilmişdir. Bu banklararası bazarın inkişafına və banklara likvidliyin daha çevik idarə edilməsinə müsbət təsir göstərən amil olmuşdur.

Mərkəzi Bankın təşəbbüsü ilə Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun Himayəçilik Şurası tərəfindən bank risklərini və dollarlaşma səviyyəsini azaltmaq məqsədilə 2 mart 2016-cı il tarixindən etibarən Fonda üzv banklar üzrə qorunan əmanətlərin illik faiz dərəcəsi xarici valyutada 3%, milli valyutada 12% olmaqla müəyyən edilmişdir. Manatda qorunan əmanətlərin maksimal faiz dərəcəsi sonradan 15%-ə çatdırılmışdır.

2018-ci ilin birinci yarımilliyində bank depozitlərinin dollarlaşma

Neft ixrac edən ölkənin dollardan asılılıq problemi

i.ü.f.d., dos. Altay İsmayılov

Amerika dolları liderliyini davam etdirir. Amerika dolları Beynəlxalq Standartlar Təşkilatının siyahısında dünyanın 185 valyutasından biri olmağına baxmayaraq, bu gün o, beynəlxalq valyuta bazarında hakim mövqedədir. Çünki digər valyutaların əksəriyyəti, əsasən, ölkə daxilində istifadə edilir. Nəzəri olaraq bu valyutalardan hər birinin dolları beynəlxalq valyuta kimi əvəz etməsinin mümkünlüyü düşünülə bilər, amma dünya ticarətində onlardan geniş istifadə edilmədiyi müddətdə bu real görünür. Dolların bu üstünlüyü, təbii olaraq, beynəlxalq ticarətdə öz sözünü demiş, beləliklə, bu valyuta dünya ticarətində ən çox istifadə olunan pul vahidi olmuşdur. Bu gün Forex ticarətinin 90%-i Amerika dolları ilə bağlıdır.

Cədvəl 2018-ci ildə beynəlxalq əməliyyatlarda ən çox istifadə edilən ilk 10 valyutanın sırasını və paylarını göstərir:

Cədvəldən də görüldüyü kimi, hal-hazırda beynəlxalq əməliyyatlarda böyük əksəriyyətlə inkişaf etmiş ölkələrin valyutası hakim mövqedədir. Sadəcə, Amerika dollarına baxdıqda görünür ki, bu valyuta ilə gündəlik ticarət həcminin 90%-ə yaxın bir payı, orta hesabla 4,500 milyard dollarlıq bir ticarət dövriyyəsi vardır.

Digər beynəlxalq əməliyyatlarda olduğu kimi, bu gün dünya neft bazarında

Beynəlxalq Valyuta Fondunun 2018-ci ilə aid statistikasına əsasən, qlobal rezervlərdə ABŞ dollarının payı 62%, avronun 20 %, yenin 5%, sterlinin 5%, yuanın isə 1.5% olmuşdur.

da əsas hakim valyuta Amerika dollarıdır. Bu da həm neft ixrac edən, həm də neft ixrac edən ölkələrdə dollardan asılılıq yaradaraq valyuta bazarındakı tarazlığa, valyuta məzənnələrinə, dolayısıyla beynəlxalq ticarət saldosa və tədiyə balansına təsir edir, bütünlükdə isə iqtisadi stabilliyi həssas hala gətirir. Xüsusilə neft ixracatçısı olan ölkələr bir yandan neft qiymətlərindəki yüksək elastiklik səbəbindən gəlir dalğalanmalarına məruz qalaraq uzunmüddətli investisiya planlarını, dolayısıyla iqtisadi inkişaf konsepsiyasını formalaşdırma bilmir, digər yandan isə valyuta müharibəsi (currency war) adı verilən savaşı mənfəət təsirlərinə məruz qalaraq inkişafdan geri qalır.

Aparılan elmi tədqiqatlar inkişaf etmiş yeddi ölkə nümunəsində neftin real qiymətlərinin bu ölkələrdəki real valyuta kursu dalğalanmalarında dominant faktor olduğunu ortaya qoymuşdur. Doqquz neft ixracat edən ölkə üçün aparılan tədqiqatda neftin qiymətinin artmasının real valyuta kursunu da artırdığı, Rusiyanın daxil edildiyi bir çox tədqiqatda da bu iki amil arasında mühüm bir əlaqənin olduğu təsdiqini tapmışdır. Bir digər çalışmada göstərilmişdir ki, zaman içində ölkələrin neftdən asılılığı azaldıqca valyuta kursu ilə neft qiymətləri arasındakı əlaqə statistik olaraq bir mənə kəsb etmir.

Beynəlxalq ticarətdə milli valyuta

ABŞ dolları	90,0%	Kanada Dolları	5,0%
Avro	31,0%	İsveçrə Frankı	5,0%
Yapon yeni	21,0%	Çin Yuanı	4,0%
Böyük Britaniya sterlini	12,0%	İsveç Kronu	2,2%
Avstraliya dolları	7,0%	Meksika Pesosu	2,2%

*Qeyd: ticarət həcmi 200%-ə atırılmışdır, çünki hər bir xarici tranzaksiyada iki valyuta yer alır.

Mənbə: BullMarketz.com

Hakim valyutadan asılılığın azaldılmasının yollarından biri ilk olaraq bazarda alternativ valyutaların sayının artırılmasıdır

İstifadə edilən hakim valyutadan asılılığın azaldılmasının bir çox yolları müzakirə edilmişdir. Bu yollardan biri, ilk olaraq, bazarda alternativ valyutaların sayının artırılmasıdır. Mövcud şərtlərdə Amerikanın dünyanın ən böyük və ən güclü iqtisadiyyata sahib olması reallığı nəzərə alındıqda bu, qısa zamanda çox da real görünmür. Hal-hazırda avrodan başqa, digər valyutaların belə bir gücünün olmayacağı aydındır. Avronun özü isə son illərdə də sərgilədiyi dalğalanmalar ilə dolların funksiyasını öz üzərinə alacaq gücdə deyildir. Ayrıca burada məqsəd Amerika dollarının sıradan çıxarılması, onun yerinə hansısa valyutanın qoyulması olmadığına görə bu dollardan asılı olan ölkələr baxımından xüsusi bir fayda təmin etməyəcəkdir. Alternativ kimi, indiki haldan fərqli olaraq, beynəlxalq ticarətdə balanslı bir valyuta səbətinin istifadə edilməsi təklifdir ki, bu, ölkələrin tək bir ölkə valyutasından asılılığını azaldacaq bir təsir ortaya qoymasına hesablanmışdır. Bu isə, öz növbəsində, həm zaman baxımından qısa müddətdə həyata keçirilə bilməyəcəkdir, həm də müxtəlif valyutalarda yaranacaq nisbi dalğalanmaların ölkə iqtisadiyyatlarına mümkün təsirlərindən siqortalanmışdır.

Dollardan asılılığın azaldılması istiqamətində region ölkələri başda olmaqla bir sıra ölkələrin (Rusiya, İran, Türkiyə, Çin və s.) müəyyən təşəbbüsləri mövcuddur. Belə ki, rəsmi olaraq Rusiya iqtisadi və maliyyə sahələrində Amerika dollarından asılılığı azaltmaq üçün çalışdıqlarını, xarici əməliyyatlarda milli valyutadan istifadə edilməsi üçün təşviqlər və uyğun mexanizmlər yaradılması üzərində çalışdıqlarını bəyan etmişdir. Məlumatla görə, bu proses artıq Çin və digər ölkələr arasında həyata keçirilməyə başlanmışdır. Türkiyə, İran və digər ölkələrdə də bu istiqamətdə fikirlər səsləndirilməkdədir. Bu prosesə Azərbaycanın da iştirak edə biləcəyi istisna edilməmişdir. Yalnız nəzərə alınmalıdır ki, qeyd olunan ölkələr də daxil olmaqla ümumilikdə xarici ticarətin spektri adətə üzrə çox genişdir. Belə ki, birneçə ölkə ilə razılaşdırılan milli valyutada ticarət məcmu xarici ticarətdə az bir paya sahib olmaqla ölkələrin dollar tələbində ciddi bir azalmaya gətirib çıxarmayacaqdır. Ayrıca bu ölkələrin idxal-ixrac rəqəmləri arasındakı nisbi fərqə görə, bu münasibətlərin tənzimlənmə mexanizmi də hal-hazırda işlək deyildir.

Ümumilikdə neft ixrac edən ölkələrin, xüsusi mənada Azərbaycan iqtisadiyyatının neftdən və dolayısı ilə dollardan asılılıq problemi mövcuddur. Bunun həlli üçün bir sıra yol və yöntəmlər sadalansa da, işin fundamental həlli üzərində durulmalıdır. Əvvəla, Azərbaycan iqtisadiyyatında neftdən gələn gəlirlərin iqtisadiyyata birbaşa daxil olmaması, ehtiyatların Neft Fondunda yığılması qiymətlərdəki dalğalanmalardan dolayı artan və ya azalan valyuta girişlərinin təsirini azaldır. Digər yandan, ehtiyatların əsasən dollarda olsa da, digər valyutalar arasında da saxlanması, yəni ehtiyatların diversifikasiyası bu problemə müsbət təsir göstərir. Buna baxmayaraq, neft ixrac edən ölkə kimi, iqtisadiyyatın dollardan asılılıq problemini minimuma endirmək üçün bir yandan dollarlaşma prosesinin qarşısının alınması lazımdır. Bunun üçün effektiv pul-kredit və valyuta siyasəti vacibdir. Əhaliyə milli valyutaya etibar etmək inancının iqtisadi əsası olmalıdır. İqtisadi subyektlər yığımlarını xarici valyuta yerinə milli valyutada saxlamağın riskli olduğunu düşünməməlidirlər. Digər yandan isə problemin uzunmüddətli və köklü həlli ölkə iqtisadiyyatının neftdən asılılığının azaldılması, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, gəlirlərin mənbəyinin müxtəlifləşdirilməsi, qısacası müxtəlif istiqamətlərdə iqtisadi diversifikasiya sayəsində mümkün olacaqdır.

i.e.n., dos. İncilab Əhmədov

Neftin milli valyuta ilə satılması perspektivləri

Son zamanlar dünya bazırında xam neftin milli valyuta ilə satışının həyata keçirilməsi ilə bağlı müzakirələr aktivləşib. Həm rəsmi, həm də qeyri-rəsmi dairələr bunun indiki dövrdə real olduğunu vurğulayırlar və hətta mümkün texniki ssenarilər üzərində artıq işləndiyi bildirilir. Sual olunur. Niyə məhz indi bu məsələ gündəmə gəldi və neftin digər valyutalarla alqı-satqısı perspektivi nə dərəcədə real görünür?

Əvvəla ondan başlayaq ki, neft satışında ABŞ dollarının hegemonluğuna son qoymaq çağırışı yeni deyil və vaxtaşırı olaraq gündəmə gəlir. Bir zaman İraq diktatoru Səddam Hüseyn bu ideyanı reallaşdırmaq istədi, 2016-cı ildə İran neftini alıcılara dollar əvəzinə, avro ilə satacağını bəyan etmişdi. Rusiya mütəmadi olaraq neft satışını rubl ilə həyata keçirəcəyini bəyan edir. Çin Uzaq Şərqi ölkələri ilə fyuçers sazişlərini petro-yuan valyutası ilə aparacağını söyləmişdi. Amma bütün hallarda neft satışında dedollarizasiya perspektivi bəyanatdan o tərəfə keçməyib və dünya hələ də xam neft sazişlərində və satışında ABŞ dollarına üstünlük verir.

Son aktiv müzakirələr isə daha çox ABŞ ilə onun əsas ticarət tərəfdaşları arasında indiyə qədər görünməyən gərginlik, habelə bir sıra neft ölkələrinə (Rusiya, İran) sanksiyalar fonunda baş verir. Bununla da problemin kökündə əsasən siyasi amillərin durduğu müşahidə edilir.

Necə oldu ki, məhz ABŞ dolları bir zaman bu sahədə hegemonluğu əldə etdi və indiyə qədər də bu alternativsiz statusu qorumaqdadır? Yaxın perspektivdə bu ənənəni dəyişmək reallıq və əgər real görünürsə, hansı ssenarilər mümkündür?

Tarixi fakt onu göstərir ki, hər şey ABŞ-ın II Dünya müharibəsindən qazandığı uğurlarından başlayır. Belə ki, məhz II Dünya müharibəsi ABŞ-a o zamana qədər layiq olmadığı global liderlik statusunu qazandırdı. 1944-cü ildən, məşhur "Bretton-Vuds" razılaşmasından sonra dünyanın ən stabil valyutası kimi ABŞ dollarının qızıl mübadilə kursu müəyyənləşdirildi. Məhz həmin razılaşmadan sonra ABŞ dolları dünya ehtiyat valyutası statusunu qazandı. Və məhz həmin razılaşmadan sonra dollar neft sazişlərinin bağlanması və satışında demək olar ki, yeganə valyuta statusunu əldə etdi. Bu daha çox pragmatik anlamdan irəli gəlirdi. Bütün ticarət tərəfdaşları dolların həm stabil və etibarlı, həm də hamı tərəfindən qəbul edilən, texniki olaraq sual və problem yaratmayan valyuta kimi qəbul etdi. Heç şübhəsiz, dünya valyuta arxitekturasının o dövrdən başlayaraq məhz ABŞ pul vahidinə üstünlük verməsi və ABŞ-ın indiyə qədər

bu üstünlüyü qoruması təsadüf deyil. Bunun arxasında ABŞ dövlətinin davamlı olaraq fundamental demokratiya dəyərlərinə sadıq qalması, institusional sabitliyi, bütün mövcud iqtisadi problemlərinə baxmayaraq (borc problemi, büdcə və xarici ticarət defisiti və s.) dünya üçün etibarlı tərəfdaş rolunu oynaması durur.

Qeyd etmək lazımdır ki, ABŞ xüsusi bir siyasi və iqtisadi fenomen deyil. Bu ölkənin çoxsaylı problemləri var. Amma istənilən digər ölkənin və onun təmsil etdiyi valyutasının potensial problemləri qat-qat çoxdur. Yüksək iqtisadi inkişaf tempi ilə dünyanı müəyyən mənada qorxuya salan Çin də bu mənada istisna deyil. Çin bütün hallarda institusional baxımdan qeyri-müəyyən ölkə olaraq qalmaqdadır və bu ölkənin yaxın gələcəkdə təlatümsüz perspektivinə heç kim zəmanət verə bilmir.

Beləliklə, ABŞ hələ ki, dünyada ən böyük iqtisadiyyat olmaqla yanaşı, həm də ən etibarlı iqtisadiyyat statusunu qoruyur, yaxın gələcəkdə onun yaxın izləyicilərinin (avro məkanı, Çin) daxili problemləri ABŞ-a nisbətə daha çox görünür. Pul sakitliyi sevir, təlatüm və çaxnaşma olan məkanlardan uzaq qaçır. ABŞ artıq 200 ildən çoxdur ki, siyasi və iqtisadi müvazinətini qoruyur və yaxın gələcəkdə bunun üçün böyük təhlükə görünmür.

ABŞ dollarının xam neft satışında hegemonluğu həm də bu ölkənin uzun müddət dünyanın ən böyük neft alıcısı statusu ilə bağlıdır. Körfəz ölkələrindən tutmuş

Xam neft dünya ticarət döviyyəsində xüsusi bir fəvqəlgücə mailik deyil

Dollar və avro məkanından xaricdə ticarət dövriyyəsinin 80%-i məhz dolların hesabına düşür.

Amerika və hətta Afrika qitəsinin neft ixacatçıları ən stabil və böyük tərəfdaş kimi ABŞ-a neft satışını özünə fəxr hesab ediblər. ABŞ geosiyasi addımlarında enerji təhlükəsizliyini, bir qayda olaraq, əsas prioritet kimi hədəfləyir. Bu baxımdan, ABŞ-ın Səudiyyə Ərəbistanı və digər Körfəz ölkələri ilə xüsusi münasibətləri heç də təsadüfi deyil. Dolların xam neft alqı-satqısında müstəsna rolu hətta petro-dollar anlayışının meydana gəlməsinə rəvac verdi.

Düzdür, son zamanlar ən böyük neft idxalçısı tədricən neft ixracatçısına çevrilir. Şist neftin və qazın ABŞ üçün yaratdığı yeni imkanlar onu ənənəvi neft idxal edən ölkədən ixracatçıya çevirir. Bu yeni tendensiya heç də ABŞ valyutasının mövqeyini zəiflətmir, əksinə gücləndirir. İndi artıq həm alıcı, həm də satıcı kimi ABŞ daha çevik neft və qaz ticarətçisi statusuna yiyələnir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu gün dünya ticarət dövriyyəsinin 50%-dən çoxu ABŞ dolları, 30%-ə yaxını isə avro ilə aparılır. Maraqlı burasındadır ki, dollar və avro məkanından xaricdə ticarət dövriyyəsinin 80%-i məhz dolların hesabına düşür.

Digər maraqlı fakt isə odur ki, dünyanın ən böyük ixracatçısı ABŞ yox, Çindir. Çin 2017-ci ildə 2,3 trln. dollar məhsul ixrac etmişdi, ABŞ-da isə bu göstərici cəmi 1,5 trln. dollar olub. Bu qədər böyük ixracat malik praqmatik çinlilər nədənsə dedollarizasiya haqqında daha az danışırlar.

O ki, qaldı neft alqı-satqısına, dünya ticarət dövriyyəsində xam neft ticarəti 8-ci yerdədir. 2016-cı ildə cəmi 550 mlrd. dollarlıq xam neft ticarət olunub ki, bu da ümumi ixracın 2 %-ni təşkil edib. Məhsul olaraq daha öndəki mövqedə avtomobil, neft məhsulları, kompüter, hətta qızıl durur. Bu fakt həm də onu təsdiqləyir ki, xam neft dünya ticarət dövriyyəsində xüsusi bir fəvqəlgücə malik deyil, sadəcə digər məhsullarla müqayisədə enerji təhlükəsizliyinin əsas komponenti kimi ABŞ-ın diqqət mərkəzində durduğundan bu qədər önəmlidir.

Beləliklə, dollar ABŞ-ın siyasi və iqtisadi gücünün təzahürüdür. Öz-özlüyündə dollar xüsusi bir fenomen deyil. Rusiyalı iqtisadçı Viktor İvanterin sözləri ilə desək, hər hansı bir iqtisadiyyat onun milli pulundan yaxşı ola bilər, amma əksinə heç vaxt ola bilməz.

Amma heç nə daimi deyil. Hazırkı dəyişən dünyada maliyyə arxitekturası mütəmadi olaraq yeni çağırışlarla üz-üzədir və bu baxımdan yaxın gələcəyi proqnozlaşdırmaq olduqca çətinləşir. Meydana çıxan yeni texnologiyalar, maliyyə alətləri, kriptovalyuta anlayışı, blokçeynlər bu sahədə fundamental dəyişikliklərin olmasını labüd edir.

Sonda onu da qeyd etmək ki, hipotetik olaraq mümkündür ki, hansısa siyasi konyunktur marağı baxımından nisbətən böyük iqtisadiyyata malik ölkələr (Çin, Rusiya, Braziliya, Türkiyə) müəyyən manevr imkanları üçün ikitərəfli ticari əməliyyatlarda milli valyutalarına üstünlük versinlər. Amma bunun iqtisadi məntiqi yaxşı heç nə vəd etmir. Əgər bu baş verərsə belə, böyük ehtimalla qısa müddətli xarakter daşıyacaq və texniki baxımdan həmin ölkələr üçün çoxsaylı yeni problemlər yaradacaq. Başqa tərəfdən, milli valyutada ticarət aparmaq üçün ölkə iqtisadiyyatı xam neftə bağlı olmamalıdır, əksinə, güclü, diversifikasiyalı daxili iqtisadiyyatı olmalıdır ki, xarici şoklardan mümkün qədər az asılı olsun.

Beləliklə, xam neft satışında mümkün dedollarizasiyanı daha çox milli valyutalarla ticarətə keçidlə yox, yaranan yeni texnoloji maliyyə alətləri ilə bağlamaq düzgün olardı. Buna isə müəyyən zaman lazımdır.

Hipotetik olaraq mümkündür ki, nisbətən böyük iqtisadiyyata malik ölkələr (Çin, Rusiya, Braziliya, Türkiyə) ikitərəfli ticari əməliyyatlarda milli valyutalarına üstünlük versinlər. Amma bunun iqtisadi məntiqi yaxşı heç nə vəd etmir.

müəllim Rövşən Camalov

NEFT VƏ YUAN

**26 mart 2018-ci il
dünyanın iqtisadi
tarixində ən önəmli və
bəlkə də, heç zaman
unudulmayacaq bir gün
kimi qalacaqdır.**

Həmin tarixdə Çin, dünyanın ən böyük neft idxalçısı olan bir ölkə kimi, Şanxay birjasında nominalı yuan pul vahidində olan neft fyuçers kontraktlarının tədavülünə başladı. Xatırlatmaq istərdim ki, neft 14 trilyon dollardan çoxillik ticarət dəyərində sahib olan dünyanın ən çox ticarət olunan əmtəəsi hesab olunur və hansı ki, bu da Çinin 2017-ci ildəki ÜDM-nə təxminən bərabər tutulurdu.

Şəkil 1-ə əsasən aydın görünür ki, son dövrlərdə Çin xam neft idxalında özünün ən güclü ticari rəqibi olan ABŞ-ı üstələməkdədir. Belə ki, 2017-ci ilin statistikasına əsasən, Çin gündəlik 8,4 milyon barel neft ixrac etdiyi halda, ABŞ 7,9 milyon barel neft ixrac edirdi. Əlbəttə ki, bu faktlar Çinin qlobal enerji bazarında nə dərəcədə önəmli bir paya sahib olduğunu göstərirdi. Məhz elə bu səbəbdən

də, Çin dünyanın qlobal enerji bazarında petro-dolların petro-yuan ilə əvəz etməyi mümkün görürək bu addımı atdı. Həmçinin onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu xam neft fyuçers kontraktları istənilən vaxt qızıla konvertasiya edilə bilər. İlk növbədə isə Çin hökuməti bu etalonun bu dəfə ABŞ və ya Avropada deyil, Asiyada formalaşacağına xüsusi önəm verir. Bu kontraktlarla istənilən ölkə Çinə

neft satdıqda yuanı qızıla çevirə biləcək və öz vəsaitlərini yuanda saxlamaq və ya dollara çevirmək kimi öhdəliyi olmayacaq.

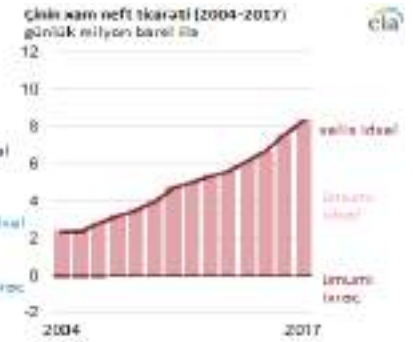
Çin hökuməti bu məsələdə öz milli valyutasını beynəlxalq bazarda və xüsusilə də neft bazarında gücünü artırmaq, eləcə də özünün ən böyük ticari rəqibi olan ABŞ-ın sanksiyalarına da cavab vermək məqsədi güdüdü. Şübhəsiz ki, bu siyasətdə Çinə dəstək olacaq ölkələrin siyahısı da xüsusi yer tutur.

“Petro-Yuan”ın Sanksiyalara təsiri

Petro-yuan siyasəti ABŞ-ın Rusiya, İran və Venesuela üzərindəki sanksiyalarının əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına kömək göstərə bilər. Bu məsələ həm də böyük neft ixracatçıları üçün petro-dollar sisteminin qabağını almaq kimi bir üstünlük verirdi. Ona görə də, heç şübhəsiz ki, yuxarıda qeyd

“

Mənbə: U.S. Energy Information Administration, Petroleum Supply Monthly and Weekly Petroleum Status Report, China General Administration of Customs, based on Bloomberg, L.P.

olunan ölkələr üçün də petro-yuan kifayət qədər önəmli əhəmiyyətə sahib idi.

Rusiyaya yeni sanksiyalar tətbiq edən ABŞ Konqresinin əsas məqsədi 2016-cı ildə ABŞ-da keçirilən seçkilər ilə əlaqədar iddia edilən müdaxilə səbəbi ilə Rusiyanı cəzalandırmaq idi. Bununla belə, bu sanksiyalar həmçinin ABŞ-ın öz maraqları və geosiyasəti ilə əsaslandırılmışdı. Əvvəlki kimi bu sanksiyaların hədəfi Rusiya bankları və şirkətləri, eləcə də Rusiyanın neft və qaz layihələridir. Yeni qanun bu məhdudiyyətlərin bir qismini daha da ağırlaşdırmaqla ABŞ şirkətlərinin Rusiya şirkətlərinin və ya şəxslərinin 33% və daha çox paya sahib olduğu enerji layihələrində iştirakını dayandırdı. Xüsusilə bu sanksiyaların ən çox istiqamətləndiyi ölkələrdən birinin də məhz İran olması heç kəsə sirr deyil. 2018-ci il noyabrın 1-də ABŞ Prezidenti Donald Tramp İranın dünya bazarına neft və neft məhsulları çıxarmasının qarşısını alan sanksiyaların müddətini uzatmaq haqqında sərəncam imzalayıb və bu sərəncam işə cari ilin noyabrın 4-dən qüvvəyə minib. Qeyd etmək lazımdır ki, İranın neft ixracının 25%-i Çinin payına düşür. Rusiya və İranla yanaşı, bu sanksiyalardan ən böyük əziyyət çəkən ölkələrdən biri də Venesuela hesab olunur. Qeyd etmək

Qeyd: ABŞ-ın Dekabr ayı üçün idxal göstəricisi həftəlik xəm neft idxalından əldə edilmişdir

lazımdır ki, 2018-ci ilin avqust ayında bu ölkənin milli valyutası dollarla müqayisədə 96% devalvasiya edib. Lakin Venesuelanın neft ixracının böyük bir hissəsinin Çinə keçdiyi üçün Venesuelanın ABŞ sanksiyalarını ləğv etmək üçün ödənişləri petro-yuanda qəbul edəcəyi daha məntiqlidir. Hansı ki, bununla bağlı artıq işlər görülüb. Petro-yuanla yanaşı, Venesuela ixrac etdiyi nefti üçün özünün kriptovalyutası olan – “El Petro”nu da ödəniş kimi qəbul edəcəkdir.

Rusiya, İran və Venesuelanın Çinin aktiv neft ixracatçı ölkələr olduğunu və ABŞ sanksiyaları ilə mübarizə apardıqlarını nəzərə alsaq, əgər yeni neft pulu olan – “petro-yuan”ın istifadəsinin artmasını və onun global enerji bazarları, global iqtisadiyyat və ABŞ sanksiyaları üçün mühüm oyun dəyişdirici olacağını qeyd etmək olar. Yuan gələcək on ildə global neft bazarında dominantlıq edəcək petro-yuanla, dünyanın ən yüksək ehtiyat pul vahidi olaraq ortaya çıxmaq ehtimalı kifayət qədər böyükdür.

Milli valyutaların xarici ticarət hesablaşmalarında istifadə edilməsinin mühüm problemlərindən birinin milli məhdud konvertasiyasıdır.

İxrac edən ölkə idxal edən ölkənin konvertasiya olunmayan valyutasını aldığı halda gələcəkdə bu valyutanın istifadəsi ilə bağlı problemlərlə üzləşə bilər.

Xarici ticarət hesablaşmalarında milli valyutadan daha fəal istifadə etmək istəyi, müasir dünyanın multipolyarlığının əks olunmasıdır. Son illərdə aparıcı dünya valyutaları ilə bağlı risklərin səviyyəsi kəskin şəkildə artmışdır və nəzərə alsaq ki, hal-hazırda beynəlxalq ödənişlərin həcmindən təxminən $\frac{3}{4}$ hissəsi dollar və avroya düşür, bu dünyanın bütün ölkələrinin iqtisadiyyatını adçıkilən iki valyutadan asılı edir. Bu baxımdan, ölkələrin qlobal geosiyasi vəziyyətinin ağırlaşması şəraitində beynəlxalq pul və maliyyə bazarından asılılığın dərəcəsini azaltmaq arzusu təbii bir şeydir. Qlobal maliyyə bazarlarında mövcud olan böhran, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə maliyyə mərkəzlərinin yaranması və yerli valyutaların istifadəsinin genişləndirilməsi üçün yeni imkanlar açır.

Xarici ticarət dövriyyələrində milli valyutaların istifadəsi məsələsi MDB ölkələri çərçivəsində də ciddi nəzərdən keçirilir. Prinsipcə, müxtəlif ölkələr, o cümlədən MDB ölkələri arasında, xarici ticarət hesablaşmalarında onların milli valyutaları o zaman tətbiq oluna bilər ki, bu ölkələrin xarici ticarət maraqlarına cavab versin, xarici ticarət əlaqələrinin inkişaf dinamikasına uyğun gəlsin və milli valyuta qanunvericiliyinin mövcud norma və tələblərinə zidd olmasın.

Milli valyutaların istifadəsi, ölkələr arasında ticarətin əhəmiyyətli həcmdə olması, eləcə də zəruri hallarda qarşı tərəf ölkənin valyutasında ehtiyatların yaradılması zamanı səmərəlidir.

Təəssüf ki, xarici ticarət dövriyyələrində milli valyutaların istifadəsində müəyyən problemlər yaranır.

1. Təcrübə göstərir ki, milli valyutaların xarici ticarət hesablaşmalarında istifadə edilməsinin mühüm problemlərindən biri onların məhdud konvertasiyasıdır. Məhdud valyuta konvertasiyası zamanı valyuta əməliyyatları tədiyə balansının yalnız mövcud maddələrində həyata keçirilə bilər, digər tərəfdən, qeyri-rezidentlər milli valyuta ilə müəyyən bir ölkənin daxili bazarında kapital aktivlərini əldə edə bilməz. Dövlət, biznes və vətəndaşlar üçün milli valyutada ticarətin faydaları yalnız valyutanın özü konvertasiya vəziyyətinə malik olanda və ticarət edilən ölkəyə maraqlı olmaq üçün kifayət qədər güclü olanda mümkündür.

2. Milli valyuta əsasında ticarət barter əməliyyatları ilə müqayisə edilə bilər. Lakin ticarət saldosunun müsbət olduğu halda gələcəkdə tərəfdaşın valyutasından istifadəsi problemi ortaya çıxmağa bilər. Buna görə ölkələr arasında ixrac və idxal həcmi balanslaşdırılmalıdır. Əks təqdirdə, ixrac edən ölkə idxal edən ölkənin konvertasiya olunmayan valyutasını aldığı halda gələcəkdə bu valyutanın istifadəsi ilə bağlı problemlərlə üzləşə bilər.

3. Milli valyutaların ölkələr arasında ticarət hesablaşmalarında istifadə edilməsinə digər mane olan faktorlardan biri də bu valyutalara olan investisiya tələbatının aşağı olmasıdır. Investisiyaya tələbatın stimullaşdırılması üçün qeyri-rezidentlər tərəfindən istifadə edilə

MÜMKÜN

bilən daxili milli bazarlarda maliyyə alətlərinin siyahısını genişləndirmək lazımdır. Bundan əlavə, yerli maliyyə bazarlarında mövcud olan maliyyə, iqtisadi, inzibati və hüquqi maneələr aradan qaldırılaraq tərəfdaş ölkələrin bank və şirkətlərinin işi üçün əlverişli şərait yaradılmalıdır.

Tarixə nəzər salsaq geyd etmək lazımdır ki, "MDB-nin vahid valyuta bazarının təşkili sahəsində əməkdaşlıq" haqqında saziş 5 dekabr 2012-ci ildə imzalanmış və yalnız Gömrük İttifaqına üzv olan üç ölkə – Rusiya Federasiyası, Belarus və Qazaxıstan tərəfindən 2015-ci ildə ratifikasiya edilmişdir. Digər ölkələr, o cümlədən Azərbaycan, bu sazişin həyata keçmə prosesinə bir qədər şübhə ilə yanaşırlar. Ekspertlərin fikrincə, milli valyutaların qeyri-likvid və qeyri-sabit olması səbəbindən tranzaksiyalar faydasız ola bilər.

Məsələn, Rusiyanın MDB ölkələrinə ixrac strukturu, əsasən, yanacaq və enerji məhsullarından ibarətdir. Rusiyanın Belarus, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Moldovaya olan ixracında bu məhsulların payı 24%-dən 60%-ə qədərdir. Qazaxıstanda MDB ölkələrinə

olan ixracın 40%-ni mineral resurslar təşkil edir. Digər MDB ölkələrində də ixrac strukturu eyni şəkildə formalaşmışdır. Nəzərə alsaq ki, enerji məhsullarının dünya bazarında qiymətləri, əsasən, ABŞ dolları ilə müəyyənləşdirilir və bu valyutada hesablaşmalar aparılır, MDB ölkələri arasında milli valyutaların istifadəsi geyri-effektivdir.

Beləliklə, MDB ölkələrinin ərazisində dollar, avro və digər beynəlxalq valyutaların etibarlılığını və sabitliyini əvəz edə biləcək bir valyuta hal-hazırda yoxdur. MDB ölkələrinin milli valyutalarının qarşılıqlı iqtisadi əməkdaşlıqda daha geniş istifadəsi üçün:

- MDB ölkələrinin iqtisadiyyatının struktur zəifliyi aradan qaldırılmalıdır;
- valyutaların sabitliyi artmalıdır;
- gömrük baryerləri aradan qaldırılmalıdır;
- pul sistemlərinin dollarlaşma səviyyəsi azalmalıdır;
- mövcud olan "qara" valyuta bazarının qalıqları ləğv edilməlidir.

i.ü.f.d., dos, İnarə Rzayeva

MDB-də MİLLİ VALYUTALARLA XARİCİ

TİCARƏT

NDÜRMÜ?

MDB ölkələrinin ərazisində dollar, avro və digər beynəlxalq valyutaların etibarlılığını və sabitliyini əvəz edə biləcək bir valyuta hal-hazırda yoxdur.

AZƏRBAYCAN

HANSI VALYUTA İLƏ TİCARƏT ETMƏLİDİR?

i.e.n., dos. A.İ.Qarayev

**Azərbaycanın
əsas ticarət
tərəfdaşları
ilə ticarətini
dünyanın
aparıcı
valyutaları
ilə aparması
daha
məqsədə-
uyğundur.**

Son illərdə dünyanın aparıcı valyutalarının məzənnələrində müşahidə olunan tərəddüdlər, eləcə də qlobal geosiyasi vəziyyətin kəskinləşməsi ölkələr arasında ticarət əlaqələrində milli valyutaların istifadəsini gündəmə gətirmişdir. Artıq bir çox ölkələr (Rusiya, Çin, Türkiyə, İran, Braziliya, Hindistan) bu istiqamətdə müəyyən əməli addımlar atmağa başlamışlar.

Ümumiyyətlə, müxtəlif ölkələr arasında qarşılıqlı ticarətdə milli valyutalardan istifadə edilməsi milli valyutaların möhkəmlənməsi, vasitəçi valyutaya olan ehtiyacın azalması, müəyyən maliyyə risklərinin aradan qaldırılması baxımından əhəmiyyətli hesab edilir.

Xarici ticarətdə milli valyutalardan istifadənin müsbət tərəfləri ilə yanaşı, mənfi tərəfləri də maraq doğurur. Hesab edilir ki, xarici ticarətdə dollar, avro və digər aparıcı valyutalardan imtina edərək milli valyutalardan istifadə ölkəyə xarici valyutanın

daxil olmasının azalmasına, xarici ticarət dövriyyəsinin həcmnin aşağı düşməsinə, yerli valyutanın məzənnəsində itkilərə gətirib çıxara bilər.

Belə bir şəraitdə Azərbaycan üçün xarici ticarətdə hansı valyutaya üstünlük verilməsinin müəyyənləşdirilməsi mühüm önəm daşıyır. Bunun üçün Azərbaycanın son illərdəki xarici ticarətini xarakterizə edən göstəricilərə də nəzər yetirmək məqsədəuyğun olardı.

2017-ci ildə ölkənin hüquqi və fiziki şəxsləri 187 ölkədəki tərəfdaşları

ilə ticarət əməliyyatları reallaşdırmış, 116 ölkəyə ixrac, 179 ölkədən isə idxal əməliyyatları həyata keçirmişlər.

Ümumilikdə 2017-ci ildə respublikamızın xarici ticarət dövriyyəsi 24,3 milyard ABŞ dolları, o cümlədən ixracın dəyəri 15,5 milyard ABŞ dolları, idxalın dəyəri 8,8 milyard ABŞ dollar təşkil etmişdir. Nəticədə 6,7 milyard dollarlıq müsbət xarici ticarət saldosu yaranmışdır. 2016-cı illə müqayisədə xarici ticarət dövriyyəsi faktiki qiymətlərlə 12,3 faiz artmışdır.

İxrac olunmuş məhsulların tərkibində xam neft, neft məhsulları, təbii qaz, meyvə-tərəvəz, şəkər, qara metallardan, eləcə də alüminiumdan hazırlanan məmulatlar, kimyəvi üzvi birləşmələr üstünlük təşkil etmişdir. İdxal olunmuş məhsulların tərkibində isə maşın, mexanizm, elektrotexniki avadanlıqlar, ərzaq məhsulları, qara metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar, tütün və tütün məmulatları, əczaçılıq məhsullarının payı daha çox olmuşdur.

Qeyd olunan dövrdə respublikamızın ticarət dövriyyəsinin

38,7%-i Avropa İttifaqı ölkələrinin, 17,3%-i İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı ölkələrinin, 14%-i Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrinin, 30 %-i isə digər ölkələrin payına düşmüşdür.

Ayrı-ayrı ölkələr üzrə götürdükdə isə ötən il ölkənin xarici ticarət dövriyyəsinin 19,3%-i İtaliyanın, 11,1%-i Türkiyənin, 8,6%-i Rusiyanın, 5,3%-i Çinin payına düşmüşdür.

Son dövrlərdə Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşları (Türkiyə, İran, Rusiya) ölkəmizlə ticarət əlaqələrində milli valyutalardan istifadə olunmasına getdikcə daha çox maraq göstərir və bu istiqamətdə təkliflər irəli sürürlər. Qeyd olunur ki, bir çox ölkələrin ticarət əlaqələrində milli valyutadan istifadənin müsbət nəticələri olduğu üçün belə bir təcrübənin Azərbaycanla ticari əməkdaşlıqda da tətbiq edilməsi faydalı olar.

Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsinin yuxarıda qeyd olunan rəqəmlərdən də görüldüyü kimi, təqribən 21%-i, o cümlədən ixracın 13%-i, idxalın isə 35%-ə yaxını Türkiyə, Rusiya və İranın payına düşür. Həmin ölkələrlə ticarətin milli valyuta ilə həyata keçirilməsi Azərbaycan üçün bir sıra problemlər yarada bilər. Belə ki, ABŞ-ın sanksiyaları nəticəsində hazırda Rusiya, Türkiyə və İranın milli pul vahidləri sürətlə dəyərsizləşməkdədir. Belə bir şəraitdə dollar və avro ilə müqayisədə yüksək volatilliyə və aşağı likvidliyə malik milli valyutalarla ticarət aparılması, qiymətdəyişmənin həyata keçirilməsi və pul axınlarının tənzimlənməsi bir qədər riskli xarakter daşıyır.

Respublikanın əsas ticarət tərəfdaşlarından biri də Avropa İttifaqı ölkələridir. 2017-ci ildə ölkənin xarici ticarət dövriyyəsinin 38,7%-i bu ölkələrin payına düşmüşdür. Bu ölkələrlə ticarətdə ixrac idxalı təxminən 4 dəfə üstələyir. Azərbaycanın ümumi ixracının 90%-dən çoxunun neft və neft məhsullarının təşkil etdiyini, bu məhsulların dünya bazarında əsasən dollar və avro ilə satıldığını nəzərə alsaq, ticarətin milli valyutalarla həyata keçirilməsi ölkə iqtisadiyyatında ciddi fəsadlara gətirib çıxara bilər.

Ölkələr arasında ticarətin milli valyutalarla aparılması üçün müvafiq mexanizmlərin, infrastrukturun formalaşdırılması da mühüm əhəmiyyət kəsb edir və olduqca vacibdir. Bu isə milli valyutalarla ticarət keçidin qısa bir zamanda təşkil edilməsinin mümkün olmayacağını göstərir.

Beləliklə, bütün bu qeyd olunanlar onu deməyə əsas verir ki, hazırkı şəraitdə Azərbaycanın dollardan və digər aparıcı valyutalardan imtina edərək ticarət əməliyyatlarını tərəfdaş ölkələrin milli valyutaları ilə aparması real təsir bağışlamır və ölkəmizin maraqlarına uyğun deyil. Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşları ilə ticarətini dünyanın aparıcı valyutaları ilə aparması daha məqsədəuyğundur.

Azərbaycanın ayrı-ayrı ölkələrlə xarici ticarət əlaqələri milyard dollar, 2017-ci il

Ölkələr (ölkələr qrupu)	İxrac	İdxal	Saldo	Dövriyyə
Cəmi	15,5	8,8	6,7	24,3
Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələri üzrə	1,0	2,4	-1,4	3,4
Avropa İttifaqı ölkələri üzrə	7,5	1,9	5,6	9,4
GUAM ölkələri üzrə	0,8	0,5	0,3	1,4
İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı ölkələri üzrə	2,3	1,9	0,4	4,2
İtaliya	4,4	0,3	3,9	4,7
Türkiyə	1,4	1,3	0,1	2,7
Rusiya	0,6	1,5	-0,9	2,1
Çin	0,4	0,9	-0,5	1,3

Qlobal bazarlarda fəaliyyət göstərən şirkətlərin rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması, yaxud da iqtisadiyyat üçün əhəmiyyətli resurs və ya texnologiyaların idxalını həyata keçirən şirkətlərin dəstəklənməsi məqsədilə ixrac-idxal banklarının (Ex-İm banklar) təsis edilməsi bir çox ölkələrdə uğurla tətbiq edilən vasitələrdəndir. Ex-İm banklar yerli şirkətlərin idxal və ixrac əməliyyatlarının həyata keçirilməsi zamanı qarşılaşdıqları maliyyə çətinliklərinin aradan qaldırılması, şirkətlərin xarici ölkələrdə investisiya layihələrini reallaşdırması üçün tələb olan vəsaitlər təmin etməklə yanaşı, şirkətlərə zəmanət və konsultasiya xidmətləri də təşkil edirlər. İƏİT məlumat verir ki, dünya üzrə 60-dan çox ölkədə fəaliyyət göstərən ixrac kredit agentlikləri son illərdə şirkətlər üçün 1 trilyon dollardan artıq ticarət maliyyə dəstəyi təmin etmişlər.

Cənubi Koreyanın İxrac-İdxal Bankı da Koreya şirkətlərinin beynəlxalq miqyasda biznes fəaliyyət göstərən şirkətlərinə borc və zəmanət imkanları təmin edirlər. Bu qurumun əsas hədəfi ixrac və ticarət fəaliyyəti üçün maliyyə etməklə yanaşı, şirkətlər üçün zəmanət proqramları da təqdim etməkdən ibarətdir. Bundan başqa, Koreya İxrac-İdxal Bankı həmçinin daxildə və xaricdə investisiya layihələri və idxal fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsi üçün maliyyə təmin etməklə yanaşı, beynəlxalq miqyasda fəaliyyət göstərən şirkətlər üçün maliyyə konsultasiya xidmətləri də göstərir. Bank şirkətlərə ixrac təşviqi kreditləri 1976-cı ildə təsis edilən

ABŞ EX-İM BANKININ
ƏMƏLIYYATLARININ 85 %-DƏN ÇOXU
KİÇİK VƏ ORTA BİZNESLƏRLƏ BAĞLIDIR

Koreya Eksport-İmport Bankının bu gün 10 yerli filialı, 3 yerli ofisi və 24 xarici ölkələrdə ofisi yerləşməkdədir.

1994-cü ildə təsis edilən Çin Exim Bankı Çin maşınları, elektronika və avadanlıqlarının idxal və ixracı üçün dəstək fəaliyyətləri təqdim edir. Bundan başqa, qurum Çin şirkətlərinin xaricdə həyata keçirdikləri investisiya layihələrinə dəstək göstərir. 1994-cü ildən 2011-ci ilədək qurumun cəmi aktivlərinin dəyəri 1.365 trilyon yuana çatmışdır. Bank kapitalını, əsasən, daxildə və xaricdə istiqrazlar, Çin Xalq Bankı tərəfindən maliyyələşdirmə, müəssisə və ictimai institutların yığım hesabları və banklar-arası depozitlər vasitəsilə formalaşdırılır.

ABŞ-ın İxrac-İdxal bankı ABŞ şirkətlərinin ixrac səviyyəsini artırmaq və yeni iş yerlərinin formalaşdırılması üçün əhəmiyyətli vasitələrdən biri olmuşdur. 2013-cü ildə Ex-İm Bank ixrac fəaliyyəti

müəllim Əhliman Abbasov

Xarici ticarətin maliyyələşdirilməsində Eximbanklar

İƏİT məlumat verir ki, dünya üzrə 60-dan çox ölkədə fəaliyyət göstərən ixrac kredit agentlikləri son illərdə şirkətlər üçün 1 trilyon dollardan artıq ticarət maliyyə dəstəyi təmin etmişlər.

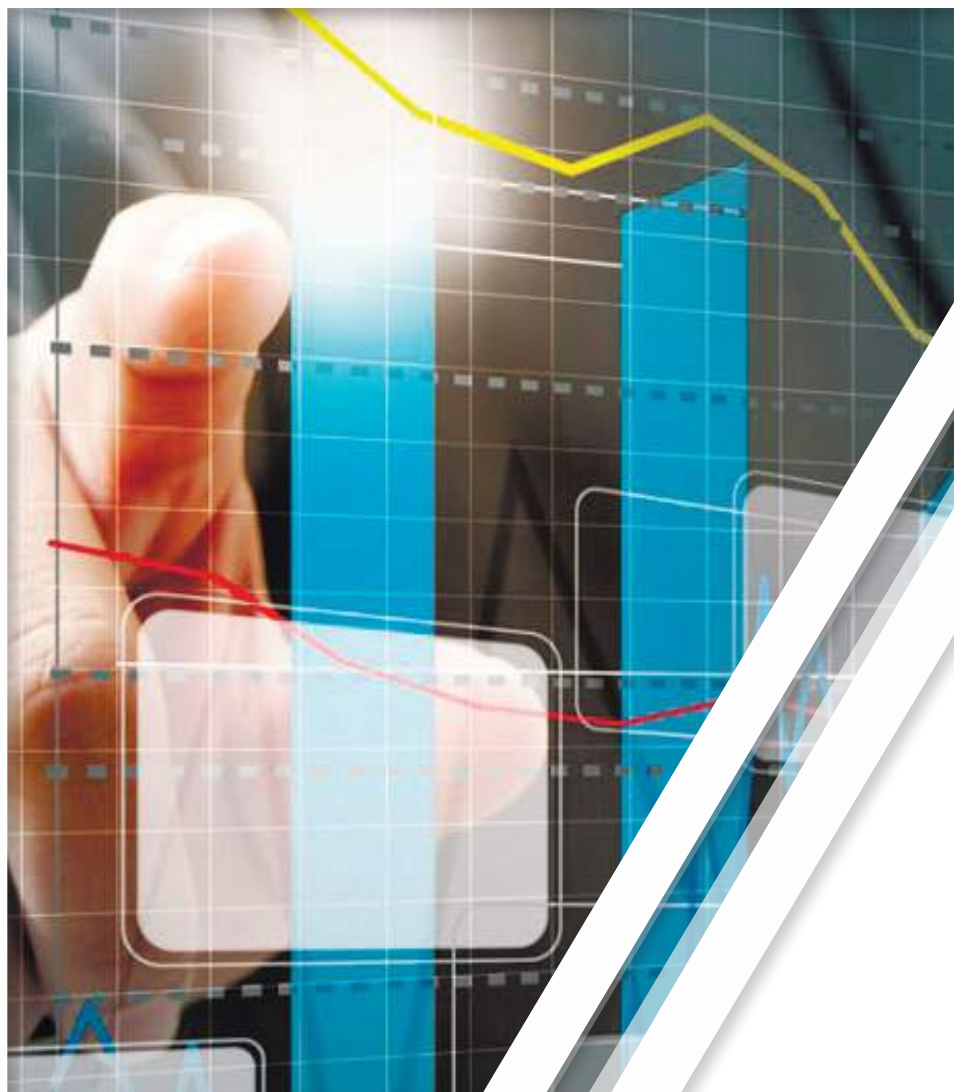

mexanizmləri təqdim etmiş, onlara xarici investisiya layihələrini həyata keçirmək üçün dəstək göstərmişdir. Lakin qeyd edək ki, ixrac-idxal bankları yerli şirkətlərin beynəlxalq miqyasda rəqabətqabiliyyətli olması üçün heç də yeganə həlledici faktor olmamışdır. Bundan başqa, ixrac-idxal qurumlarının fəaliyyətlərinin uğurlu qurulmasında dəstəklənəcək sektorların və şirkətlərin doğru müəyyənləşdirilməsi, bu qurumların fəaliyyəti üzərində səmərəli ictimai nəzarət təmin edilməsi də əhəmiyyətlidir. Uğurlu formalaşdırılan ixrac-idxal bankları daxilə fəaliyyət göstərən kiçik və orta müəssisələrin xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətliliyinin artmasına və strateji əhəmiyyət daşıyan resursların və avadanlıqların ölkəyə idxalını təmin etməkdə əhəmiyyətli təsirə malikdir.

göstərən şirkətlərə 37,4 milyard dollarlıq maliyyə və zəmanət xidməti göstərərək 200 000 iş yerinə dəstək olmuşdur. ABŞ Ex-İm bankının əməliyyatlarının 85 faizindən çoxu kiçik və orta bizneslərlə bağlı olması bu qurumun kiçik və orta sahibkarlıq üçün əhəmiyyətini göstərir. Bu qurumun fəaliyyətindən birbaşa yararlanan şirkətlərdən başqa, iri ixracatçılar üçün məhsul və xidmətlər təklif edən on minlərlə kiçik şirkətlərin də fəaliyyətinə müsbət təsir göstərmişdir. ABŞ Ex-İm bankının son 80 ildə kredit təmin etdiyi müəssisələrdən yalnız 2 faizinin defoltla üzvləşməsi bu qurumun uğurlu fəaliyyət göstərdiyini təqdim edən faktlardan biridir.

İxrac-idxal bankları bir çox ölkələrdə şirkətlərin idxal və ixrac fəaliyyətləri üçün maliyyələşmə

Ölkənin xarici ticarət fəaliyyətlərinin inkişaf etdirilə bilməsi üçün milli şirkətlərinin müxtəlif vasitələrlə dəstəklənməsi əsas siyasətlərdən hesab olunur. Xüsusilə də kiçik və orta şirkətlərin maliyyə imkanlarına çıxışının məhdud səviyyədə olması həmin şirkətlərə müxtəlif növ maliyyə mənbələrinin yaradılmasını mühüm edir. Çünki kiçik və orta şirkətlərin maliyyə imkanlarının dar çərçivədə qalması bərabər iqtisadi imkanların təmin edilməsi qarşısında əngəllər yaradır, nəticədə daxili bazarda iqtisadi iştirakçılıq səviyyəsi zəifləyir.

XARİCİ TİCARƏTİN MALİYYƏLƏŞDİRMƏ ÜSULU KİMİ FAKTORİNQ VƏ FORFEYTING

müəllim Təhmasib Əlizadə

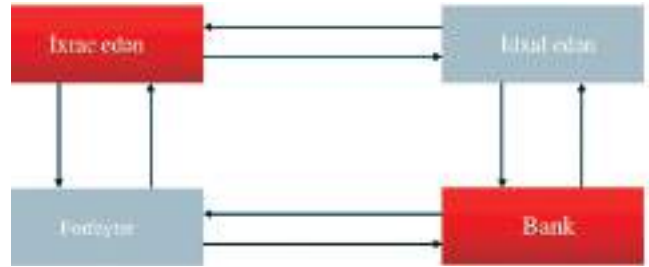
Daxili bazarda iştirakçılığın zəif olması həm də ölkənin ixrac səviyyəsinə mənfi təsir göstərir. Hökumətlər, adətən, ya dövlət qurumları vasitəsilə, ya da dövlət, strategiyaları ilə özəl qurumları stimullaşdıraraq kiçik və orta şirkətlərə, sahibkarlara maliyyə mənbələri yaradırlar.

Şirkətlərə göstərilən bu maliyyə dəstəyi fərqli xidmətlər formasında təqdim edilir. Maliyyə xidməti formalarına faktoring və forfeytinq aid edilir. Hər iki xidmət növü kommersiya bankları tərəfindən təqdim olunur.

Faktoring – kiçik və orta şirkətlərə, sahibkarlara kommersiya bankları tərəfindən və ya öz faktor şirkətləri vasitəsilə göstərilən maliyyə xidmətidir. Bu prosesdə bank faktor rolunda çıxış edir və satıcıların pərəkəndə satışa yönləndirdiyi malların dəyərini faktiki satışdan öncə ödəyir.

Alicılar faktoringi seçərək aldıkları malların dəyərini qısa zaman ərzində ödəmək öhdəliyindən azad ola bilirlər. Bu da alıcıları faktoring xidmətindən istifadə etməyə stimullaşdırır. Həm də hər iki tərəf bu prosesdə biznes və maliyyə əməliyyatlarının davamlılığını təmin etmək, dövriyyədəki vəsaitləri artırmaq, riskləri minimuma endirmək kimi üstünlüklər əldə edirlər. Şirkətlər faktoring xidmətindən istifadə edərək eyni zamanda öz ticarət əməliyyatları zamanı edilən ödənişlərin riskini azaldırlar və ticarət əməliyyatlarının davamlılığını təmin etmək imkanı əldə edirlər. Faktoring şirkəti borcun 70-90%-ni ödəmə dövrü bitənə qədər ödəyir.

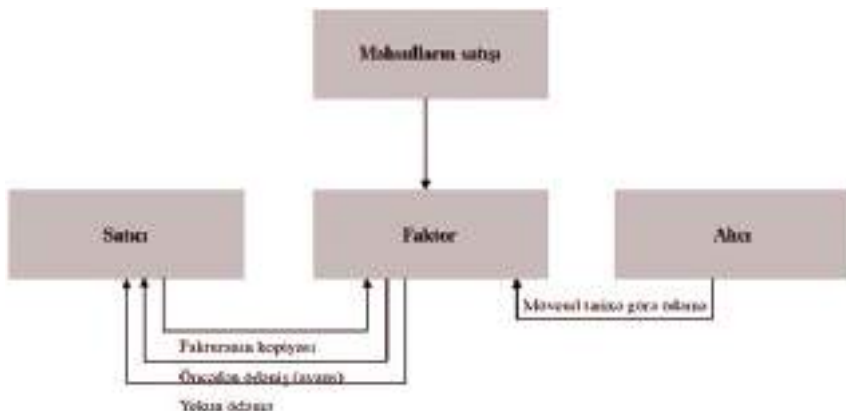
Digər maliyyələşdirmə xidməti isə forfeytinqdir. Forfeytinq – ticarət fəaliyyətlərinin kreditləşmə formasıdır. Əsas xüsusiyyətlərindən biri veksellərdən istifadə olunmasıdır. Forfeytinq alıcının ticarət əməliyyatları üzrə borclarının maliyyə təşkilatı və ya bank tərəfindən satıcılardan alınaraq ticarət əməliyyatlarının kreditləşdirilməsi prosesidir. Proses çərçivəsində bank forfeyter rolunda çıxış edir və əsasən, kreditləşmə zamanı vekselləri əldə edir. Veksellər idxal edənə ixrac edən arasındakı borcu ifadə və

təsdiq edən sənəddir. Forfeytinq əsasən xarici ticarət əməliyyatlarının maliyyələşdirilməsi və digər maliyyə əməliyyatlarının qısa müddətdə gerçəkləşdirilməsi məqsədilə tətbiq olunur. Satıcılar (ixrac edən) alıcılara (idxal edən) qarşı olan tələblərini forfeyterə güzəştə gedirlər. Yəni ixrac edənin bu prosesdə qazancı vekselləri forfeyterə verməklə alıcıdan tələb etdiyi miqdarın hamısını qısa zamanda bank (forfeyter) tərəfindən əldə edə bilməsidir. Alıcının bu prosesdə əldə etdiyi əsas üstünlük isə bank (forfeyter) vasitəsilə öz ödənişlərini qısa zamanda həyata keçirə bilmək və kreditləşmə yolu ilə ödəmələrini zamana yaya bilmək imkanındır. Forfeytinq xidmətinin müddəti 6 aydan 7 ilə qədər ola bilər.

Hər iki maliyyələşdirmə xidmətinin əsas fəaliyyət istiqaməti xarici ticarətdə iştirak etmək istəyən şirkətlərin, xüsusən də maliyyə resurslarına çıxışları məhdud olan kiçik və orta şirkətlərin, sahibkarların ixracının maliyyələşdirilməsidir. Xüsusən də dövlət maliyyələşməsinin zəif olduğu ölkələrdə daha çox faktoring və forfeytinq xidmətlərindən istifadə edilir.

Hər iki maliyyələşdirmə xidməti istehsal, xidmət, tikinti, satış və digər sahələrdə fəaliyyət göstərən şirkətlər üçün əlverişli maliyyələşmə aləti olaraq çıxış edir. Banklar tərəfindən göstərilən faktoring xidmətləri şirkətlərə fasiləsiz istehsal prosesinin və ticarət əməliyyatlarının aparılması imkanını yaradır. Üstünlüklərlə yanaşı, hər iki xidmət növü şirkətlər qarşısında risklər də yaradır. Şirkətlər bu xidmət növlərindən istifadə etməyə qərar verərkən riskləri mütləq nəzərə almalıdırlar.

YUMŞAQ VALYUTALARLA TİCARƏT MÜMKÜNDÜR MÜ?

i.ü.f.d. Xətai Aliyev

Son dövrlərdə ölkələr arasında artıq “ticarət müharibələri” adı ilə tanınan iqtisadi anlaşmazlıqlar və atılan addımlar beynəlxalq ticarətin həyata keçirilməsinə dair yeni təkliflərin səslənməsini daha da aktual hala gətirdi. Xüsusilə də dolların beynəlxalq ticarətdə global hökmranlığını qəbul etməyən və yerli valyutaların dollara qarşı məzənnəsindəki dalğalanmalara görə ciddi iqtisadi problemlər yaşayan ölkələrdə tez-tez ikitərəfli ticarətin milli valyutalarla həyata keçirilməsi təklifi səsləndirilməkdədir. Hətta bəzən bunun dolların “ticarət taxtından endirilməsi” ilə nəticələnməyini iddia edənlər də var. Bu nə qədər mümkündür?

Qeyd olunan sualın təhlilinə keçməmişdən əvvəl dünyada geniş istifadə olunan iki terminin – yumşaq valyuta (soft currency) və möhkəm valyuta (hard currency) anlayışlarının qısa izahına ehtiyac var. Yumşaq valyuta dedikdə güclü olmayan, istiqrazsız və yüksək dərəcədə həssas pul vahidləri başa düşülür. Möhkəm valyuta dedikdə isə yumşaq valyutaların əksinə, istiqrazlı pul vahidləri nəzərdə tutulur. Beynəlxalq ticarət kontekstində nəzərə alındıqda isə istifadə olunacaq valyutaların konvertibl, yəni asanlıqla başqa ölkə pul vahidlərinə dəyişdirilə bilmə xüsusiyyəti daşması və dünyada rezerv pul vahidi olması önəmlidir. Bu gün “yumşaq” hesab edilə biləcək və dünya ticarətində

iştirak etməyə iddialı olan bütün ölkə valyutaları konvertibl hesab oluna bilər. Çünki hər bir ölkənin Mərkəzi Bankı milli valyutaların heç bir maneə olmadan xarici valyutalara dəyişdirilməsi öhdəliyini götürmüşdür. O zaman əminliklə demək olar ki, yumşaq valyutalarla beynəlxalq ticarətin aparılmasının mümkünlüyü həmin valyutanın “rezerv pul vahidi” olmaq xüsusiyyətindən asılıdır. Çünki ikitərəfli ticarətdə daimi olaraq müsbət saldo yaranan ölkələr üçün digər ticarət tərəfdaşından gələn valyutanın başqa ölkələrlə ticarətdə istifadəsinin mümkünsüzlüyü yumşaq valyutalarla ticarəti ciddi ölçüdə məhdudlaşdırır.

Bu baxımdan, yumşaq valyutaların beynəlxalq

Yumşaq valyutaları ikitərəfli ticarətdə paritet əsasında istifadə etmək olar

ticarətdə istifadə olunması potensialını qlobal valyuta ehtiyatlarında əsas pul vahidlərinin payı ilə bağlı aşağıda verilən cədvələ əsasən təhlil etmək olar. Göründüyü kimi, dünya valyuta ehtiyatlarının qeyd olunan dövrdə 62-64%-i ABŞ dollarının payına düşür. Bu sırada ikinci yerdə Avropa İttifaqının əsas pul vahidi olan avro qərarlaşır. 2017-ci ildə dünya valyuta ehtiyatlarının təxminən 82,9%-i bu iki valyutada olmuşdur. Ümumi trenddə sonrakı yerləri isə ingilis funt sterlinqi, yapon yeni və İsveç frankı tutur.

Göründüyü kimi, beynəlxalq ticarətə iddialı olan yumşaq valyutalar

bütün digər pul vahidləri ilə birlikdə qlobal valyuta ehtiyatlarında olduqca kiçik paya sahibdir. Daha vacib nüans isə bu payın azalan dinamika göstərməsi, 2011-ci ildə 5,5%-lik səviyyədə 2017-ci ilə qədər 2,5%-ə düşməsidir. Bu isə yumşaq

olunan istiqrazsızlıq və yüksək dərəcədə həssaslığın bu mənzərəni ortaya çıxardığını demək olar.

Göründüyü kimi, yumşaq valyutalarla ticarətin hazırkı vəziyyətdə qlobal ticarətdə ciddi paya sahib ola biləcəyi ehtimalı uzaqdır. Bununla belə, m ü m k ü n s ü z olduğunu iddia etmək də qətiyyənlə doğru olmaz. İkitərəfli ticarətdə təxminən eyni həcmdə idxal-ixrac əməliyyatlarının həyata keçirildiyi halda milli valyutalarla (bar-ter) ticarətin müm-

künlüyü ehtimalı hələ də var. Əlavə olaraq, ikitərəfli ticarətdə müsbət saldo çıxarılmaqla qalan hissəni də milli valyutalarla

İllər üzrə	ABŞ Dollarları	Avro	İngilis funt sterlinqi	Yapon yeni	İsveç frankı	Digər valyutalar
2009	62.05%	27.65%	4.25%	2.9%	0.12%	3.04%
2010	62.14%	25.71%	3.93%	3.66%	0.13%	4.43%
2011	62.59%	24.4%	3.83%	3.61%	0.08%	5.49%
2012	61.47%	24.05%	4.04%	4.09%	0.21%	3.26%
2013	61.24%	24.19%	3.98%	3.82%	0.27%	2.84%
2014	63.34%	21.9%	3.79%	3.79%	0.27%	3.14%
2015	64.16%	19.73%	4.86%	4.86%	0.29%	3.13%
2016	63.96%	19.74%	4.42%	4.42%	0.17%	2.55%
2017	62.7%	20.15%	4.54%	4.89%	0.18%	2.5%

<https://www.statista.com>

valyutalara rezerv pul vahidi kimi olan etibarın da zaman keçdikcə azaldığını göstərir. Qeyd olunan qrupa aid olan valyutalarda müşahidə

ikiterəfli ticarətdə müsbət saldo çıxarılmaqla qalan hissəni də milli valyutalarla reallaşdırmağın nəzəri olaraq mümkünlüyünü söyləmək olar.

reallaşdırmağın nəzəri olaraq mümkünlüyünü söyləmək olar.

Yumşaq valyutalarla ticarəti mümkün edə biləcək üçüncü variant isə bu işdə maraqlı tərəflərin birlikdə hərəkət edərək müsbət saldo səbəbindən bir ölkənin əldə etdiyi digər tərəfdaş ölkə valyutasının üçüncü ölkənin ticarətində istifadə olunma ehtimalıdır. Başqa sözlə, əgər A ölkəsi B ilə ticarətdən B-nin valyuta vahidində 10 milyard müsbət saldo əldə edibsə, C ölkəsi ilə B-nin ticarətində 10 milyardlıq mənfəətli saldo (B-nin valyutasında), A ilə C-nin ticarətində isə 10 milyardlıq mənfəətli saldo (C-nin pul vahidində)

yaranıbsa, A-B-C ölkələri öz aralarında digər ölkə valyutasının rolunu minimallaşdırmaqla milli valyutalarla ticarət həyata keçirə bilər.

Lakin bunun üçün ilk növbədə ölkə valyutalarının məzənnəsində stabilliyin təmin olunması və həssaslığın zəiflədilməsi, pul siyasəti strategiyasının formalaşdırılmasında Mərkəzi Banklara tam müstəqilliyin verilməsi və siyasi səbəblərlə müdaxilənin tamamilə aradan qaldırılması, ən azı etibarlılığı təmin edəcək qədər minimallaşdırılması lazımdır. Əks təqdirdə kimsə etibar etməyi valyuta ilə ticarətə razılaşmayacaq.

UNEC

Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universiteti

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət, 6
Tel.:(+99412) 437-10-86, Faks: (+99412) 492-59-40
www.unec.edu.az

UNEC
Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universiteti

UNEC
KARYERA
MƏRKƏZİ

XİDMƏTLƏRİMİZ

UNEC Karyera Mərkəzi olaraq əsas vəzifəmiz tələbələrimizi peşəkar iş həyatına hazırlamaq, şəxsi inkişaflarına dəstək olmaq, işəgötürənlərlə sıx əməkdaşlıqlar qurmaq və məzunlarımızla sağlam əlaqələri daim qorumaqdır.

01

İş həyatına
hazırlıq

02

Bacarıqların
təkmilləşdirilməsi

03

İş dünyası ilə əlaqələrin
gücləndirilməsi

+994 12 497-71-35

www.unec.edu.az